کاریگەری پەیوەندییە دەرەکیەکانی عێراق

لە پرۆسەکانی ئەنفالدا

(ئەمریکا) بەنمونە

توێژینەوەی:

م.ی سەرکەوت شەریف ئیسماعیل

سەنتەری توێژیتەوەی چەرموو بۆ تاوانەکانی ئەنفال و جینۆساید/

زانکۆی چەرموو

٢٧٢١ کوردی – ٢٠٢١ زایینی

لیستی کورتکراوەکان

ل .... لاپەڕە

چ .... چاپ

ص .... صفحة

ط .... طبعة

ج .... جزء

P .... Page

پێشەکی

تاوانی ئەنفال کەزنجیرەیەك شاڵاوی سەربازی و ڕاگەیاندنی چەواشەکارانەی بەرنامە بۆ داڕێژراو بوو لەلایەن ڕژێمی بەعسی (سەدام)یەوە لەنێوان ساڵانی (١٩٨٧- ١٩٨٨ ز) بەرامبەر بەبەشێك لەدانیشتوانی وڵاتەکەی خۆی ئەنجامدرا، بەڵام ئەم بەشە لەدانیشتوانەکەی کەمیللەتی (کورد) بوو لەرووی ئیتنی و زمان و کلتورەوە بەئەندازەیەکی زۆر جیاوازبوون لەبەشە زۆرەکەی تری دانیشتوانی دەوڵەت و تەنانەت لەو کاتەدا میللەتی کورد بزوتنەوەیەکی چەکداری ئۆپۆزسیۆنی هەبوو کەلە خەبات و شەڕێکی قوڵ و سەختی چەکداری و سیاسی و ڕاگەیاندندابوو لەگەڵ حکومەتەکەی حیزبی بەعسی سەدامی.

هاوکات لەگەڵ پرۆسەکانی تاوانی ئەنفالدا حکومەتی عێراق لەدرێژترین شەڕی سەدەی بیستەمدابوو لەگەڵ دەوڵەتێکی دراوسێی کەئەویش ڕژێمی کۆماری ئیسلامی ئێران بوو، هەردوولا لەساڵی (١٩٨٠)ەوە درێژەیان بەشەڕێکی خوێناوی و کاولکاری دابوو کەهەزاران کوژراوو بریندار لێکەوتبووەوە سەرباری زیانی ملیارەها دۆلاری تری ئابوری و کشتوکاڵی و وێرانبوونی سەرخان و ژێرخانی هەردوو بەرەی شەڕەکە. هەڵبەت لەم شەڕە دوورو درێژەدا هەردوو دەوڵەت و بەتایبەتیش حکومەتی عێراق پێویستیەکی زۆری بەکۆمەك و هاوکاری دەوڵەتانی زلهێزی دنیا هەبووە لەوکاتەدا.

ئەمریکا وەك یەکێك لەزلهێزەکانی دنیای ئەوکاتە کەنزیکەی چوار دەیەش بوو لەململانیەکی چڕدابوو لەگەڵ روسیا بەناوی (شەڕی سارد)ەوە بەدەر نەبوو لەکێشمەکێش و هاوکاری ئەو دوو دەوڵەتە شەڕکەرەکە بەتایبەتیش عێراق، ئەمریکا لەنەتەوە یەکگرتووەکان و بەتایبەتیش لەئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی کەخاوەنی ماڤ (ڤیتۆ)یە، قورساییەکی زۆری هەبوو هەم لەو ئەنجومەنە هەمیش لەکۆمەڵگای نێودەوڵەتی بەشێوەیەکی گشتی، حکومەتی عێراقیش لەوکاتەدا هەرچەندە پەیوەندییەکی جێگرو چەسپاوی نەبوو لەگەڵێداو پەیوەندییەکانیان هەڵبەزو دابەزی زۆری بەخۆیەوە بینی لەماوەی هەشت ساڵی شەڕەکەدا، بەڵام لەهەمان کاتیشدا زۆرترین کۆمەکی سیاسی و سەربازییان بەرژێمی عێراقی کرد هەر ئەمەش هۆکارێکی گرنگ و کاریگەربوو هەم لەگۆڕاچوونەوەی حکومەتی ئێرانی، هەمیش لەسەرکەوتنی لەپرۆسەکانی ئەنفالدا، ئەمریکا جگە لەوەی لەبواری سەربازی و لۆجیستی هاوکاری ڕژێم بوو، لەولاشەوە لەئاستی تاوانەکانی ئەنفال و کیمیابارانکردنی هەڵەبجەو ناوچەکانی تری کوردستان بێدەنگی هەڵبژاردو کۆی پرۆسەو تاوانەکەی بەکاروباری ناوخۆی عێراق دایەقەڵەم، ئەمەش لەلایەك نەتەوە یەکگرتوەکان و کۆمەڵگای نێودەوڵەتی کۆت و بەند کرد بەوەی سەرکۆنەی ڕژێمەکەی عێراق بکەن و لەلایەکی تریشەوە دەستی ڕژێمی بەعسی زیاتر ئاواڵەکرد تا بەپێی ئامانج و پیلانەکەی زۆترین کورد سەرەنگون بکاو زۆرترین ناوچەش خاپورو چۆڵ بکات لەدانیشتوانە ڕەسەنەکەی کەکوردبوون.

گرنگی و ئامانجی توێژینەوەکە

گرنگی و ئامانجی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە، تیشك دەخاتە سەر لایەنێکی تری گرنگ و جێگا بایەخی بابەتەکە کەوەکو پێویست لەرابردوودا دەستی بۆ نەبراوە، یاخود زۆر لەبارەیەوە نەوتراوەو نەنوسراوە، ئەویش بابەتی دەرەکیە کەهیچی کەمتر نیە لەهۆکارو بابەتە خودی و ناوەکیەکان، (بەشێوەی توێژینەوەی ئەکادیمی)، لەلایەکی تریشەوە ئاماژەدان بەهۆکاری بابەتی تاوانی کەیسی ئەنفال پێماندەڵێ رژێمی بەعس لەپاڵ فاکتەرە خودی و ناوەکیەکان فاکتەرە دەرەکیەکاتیشی بۆ مەیسەر بووبوو هەر بۆیە بەئاسانی و بێ ترس و سڵەمینەوە لەئیدانەی کۆمەڵگای نێودەڵەتی نزیکەی ساڵێك رەشترین پرۆسەی سیاسی و سەربازی دژی ناوچەکانی کوردستان ئەنجامدا. هەروەها ئەم توێژینەوەیە دەگەرێ بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەی بۆچی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بێدەنگ بوون لەئاست تاوانێکی ئاوا گەورەی (جینۆساید)! بەتایبەتیش زلهێزێکی جیهانی ئەوکاتە کەئەمریکابوو.

گریمانەی توێژینەوەکە

- رەگ و ریشەی چەمکی ئەنفال و مێژووی سەرهەڵدانی دیاردەکە وەك بەشێك لەنەریتی خێڵە عەرەبەکانی ناوچەکە ؟
- مێژووی هێرش و پەلاماردانی کوردو کاریگەری لەسەر رژێمی عێراق وەك بەشێکی بۆماوەیی بۆ لەناوبردنی کورد ؟
- هەڵبژاردنی سورەتێکی قورئان لەلایەن رژێمی عێراقەوە بەمەبەستی رەوایەتیدان بەپرۆسەکەو چەواشەکاری جیهانی عەرەبی و ئیسلامی ؟
- کاریگەری پەیوەندیی و هاریکاری چەند دەیەی دەوڵەتی ئەمریکا لەگەڵ دەوڵەتی عێراق وەك بەشێك لەهۆکاری سەرکەوتنی پرۆسەکە ؟
- لاوازی و ناکاریگەری پەیوەندی کورد بەئەمریکاوە وەك بەشێك لەشکستی لایەنی کوردی و زیاتر گەورەبوونی زیانە ماددی و گیانیەکانی ؟
- بێدەنگی و نکوڵیکردن لەلایەن ئەمریکاوە لەئاست تاوانەکانی ئەنفالدا وەك بەشێك لەبەرژەوەندی ئابوری و کاریگەری پەیوەندییە سیاسی و سەربازییەکانی ئەمریکا بەدەوڵەتی عێراقەوە ؟

رێبازی توێژینەوە

رێبازی توێژینەوەکە بریتیە لەرێبازی شیکاری مێژوویی و رەخنەیی و پشت بەستنی توێژەر بەدەق و بەڵگەکانی ئەوکاتەی هەموو لایەنەکان و لێکەوت و دەرئەنجامەکانی پرۆسەکە.

دابەشكردنی توێژینەوەكە

ئەم توێژینەوەیە پێكاتووە لەپێشەكیەك و دەروازەیەك و دوو بەش، سەرەتا لەدەروازەكەدا رەگ و ریشەی چەمكی ئەنفال و واتای زارەوایی و زمانەوانی وشەكە شیكراوەتەوەو پاشان لەروانگەی ئایینی ئیسلام و هۆكارو ئامانجەكانی رژێمی بەعس لەناوانانی پرۆسەكە بەم ناوەوە خراوەتەروو. بەشی یەكەم بەناونیشانی (هێرش و پەلاماردانی كورد لەعێراقدا ١٩٢١- ١٩٨٨)، لەگەڵ دروست بوونی دەوڵەتی عێراقی نوێ لە ١٩٢١ەوە تا ١٩٨٨ بەزنجیرەیەك باسی كۆی ئەو تاوانانە كراوە كەدەوڵەتی ناوبراو دەرحەق بەخەڵكی كوردستان كردویەتی بەناوی جۆراوجۆرەوە كەزۆریشیان دەچنە هەمان خانەی تاوانی ئەنفال و جینۆسایدەوە هەر لەرەشەكوژی بەردەركی سەرای سلێمانی ١٩٣٠ تا سەركوتكردنی شۆڕشی شێخ ئەحمەدی بارزان ١٩٣٢- ١٩٣٤ و شۆڕشی دووەمی بارزان ١٩٤٣-١٩٤٥ و پاشان هاتنی كۆماریخوازەكان لە ١٩٥٨ و دواتر شۆڕشی ئەیلول و پاشان هاتنی جاری یەكەم و دووەمی بەعسیەكان لە ١٩٦٣ و ١٩٦٨ دواتر رێكەوتنامەی جەزائیر ١٩٧٥ و پاشان ئەنفالی هەشت بارزانیەكان لە ١٩٨٣ و روخاندن و دەربەدەركردنی دەیەها هەزار كوردی تر لەسەر زێدوماڵی خۆیان هەتا دەگاتە هێرشەكانی ١٩٨٧- ١٩٨٨ و بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی لەهەڵەبجەو ناوچەكانی تر، مەبەستیش لەم باسە ئەوەیە كەتاوانی ئەنفالی رژێمی عێراق تاوانێكی كتوپڕو لەخۆڕانیەو بەڵكو پێشینەی زۆرتری هەبووە.

ناونیشانی بەشی دووەم بریتیە لە (پەیوەندییەكانی ئەمریكاو عێراق و كاریگەری لەسەر پرۆسەكانی ئەنفال)، لەتەوەری یەكەمدا باسی پەیوەندییەكانی ئەمریكاو عێراق و كوردیش كراوە، لەهاتنی ئەمریكیەكان بۆ ناوچەكە لەسەردەمی عوسمانیەكانەوە كەفەمانرەوای ویلایەتەكانی عێراق بوون تا هەڵگیرساندنی پرۆسەكانی تاوانی ئەنفال، هەڵبەت پەیوەندییەكانی ئەمریكاو عێراق تا نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم گرنگ و دیار نیە، بەڵكو لەپاش كۆتایی جەنگی دووەمی جیهان و سەرهەڵدانی شەڕی ساردو پاشان رێكەوتنی بەغدای ١٩٥٥ و دواتریش كودەتای ١٩٥٨ و هەڵوێستی ئەمریكاو تێڕوانینی بۆ رووداوەكانی ساڵانی ١٩٦٣ بۆ ١٩٦٨ و پاشان خۆماڵیكردنی نەوتی عێراق ١٩٧٢ و رێكەوتنی جەزائیری ١٩٧٥ و ساڵانی دوایی، بەهەمان شێوەش بەدرێژایی ئەو ماوەیە باسی پەیوەندییەكانی كوردی-ئەمریكی كراوەو هەڵوێست و تێڕوانینی ئەمریكیەكان لەمەڕ دۆزی كورد باسكراوە. لەتەوەری دووەمیشدا باسی كاریگەری پەیوەندییەكانی ئەمریكاو عێراق و كوردیش كراوە لەساڵانی شەڕی هەشت ساڵەی عێراقی- ئێرانی (١٩٨٠-١٩٨٨)و پرۆسەكانی ئەنفالدا.

لەم توێژینەوەیەدا پشت بەكۆمەڵێك چاووگی كوردی و عەرەبی و ئینگلیزی بەستراوە لەوانە (قورئانی پیرۆز) و بەڵگەنامەی نەتەوە یەكگرتووەكان بەناونیشانی (جريمة العراق في الابادة الجماعية حملة انفال ضد الكرد)، وەپەرتوكی (الانفال الكرد ودولة العراق)، وە ماستەرنامەی (دۆزی كورد لەبازنەی پەیوەندییەكانی ئەمریكی- عێراقی ١٩٧٥- ١٩٨٩)، وەچاووگی (The 1988 Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan, Online: Stable URL, Encyclopedia, of Mass Violence, February, 2008) لەگەڵ دەیان پەرتوك و چاوگی تری كوردی و عەرەبی و ئینگلیزی.

دەروازە

سەرەتا بۆ ئاشنابوون بەچەمکی ئەنفال و مێژووی سەرهەڵدانی دیاردەکە کورتەیەك دەخەینەروو کەیارمەتیمان دەدات بۆ زانینی هەندێ زانست و حەقیقەتی نەزانراوی پەیوەندیدار بەبابەتەکە. سەبارەت بەراڤەکردن و لێکدانەوەی زاراوەی ئەنفال دیدوبۆچوونە جیاوازەکانی شیکاری ئەم وشەیە تائەندازەیەکی زۆر لێکدیەوە نزیکن و جێگای مشت و مڕی قوڵی نوسەران و شارەزایان و زانایانی بواری زمانەوانی نین، بەتایبەتیش بۆ پسپۆڕانی بواری زمانی عەرەبی چونکە زارەوەکە لەبنچینەدا چاوگەکەی عەرەبیەو هەلقوڵاوی کلتورو مێژووی ئەوانە.

ئەنفال چ لەرووی زاراوەو چ وەکو چەمکێکی عەرەبی ئیسلامی، پێش مانا سیاسیەکەی مانای قووڵی کۆمەڵایەتی و پێوەندییەکی گەورەو دانەبڕاوی بەکۆمەڵگای عەرەبیەوە هەیە، لەراستیدا ئەنفال لەرووە کولتوری و کۆمەڵایەتییەکەوە پێوەندییەکی راستەوخۆی بەکولتوری تاڵان و بڕۆو بەدەستهێنانی دەسکەوتەوە هەیە، ئەویش لەرێگای هێرشکردن و غافڵگیری و هەڵکوتانەسەرو دەستبەسەراگرتنی سەروماڵی لایەنی بەرامبەر[1]. ئەنفال کۆی ووشەی (نفل)ە، نفلیش بەواتای (الغنيمة)، بەکوردی واتای دەسکەوت دێت، مەبەستیش لەمە (زیادە)یە چونکە (نفل) وەك لە (الراغب الاصفهانی)دا هاتووە: (نفل: اي الزيادة على الواجب)، لێرەوە ئەوەی وەك ئەرك ئەنجامدەدرێت پێیدەوترێت (واجب)، ئەوەش کەئارەزوومەندانەو خۆبەخشانە ئەنجامدەدرێت پێیدەوترێت (نافلە) چونکە واجب نیە[2].

دەسکەوت (غنيمە) لەپێش هاتنی ئایینی ئیسلامدا عەرەبەکان ووشەی ئەنفالیان بەواتای تاڵانی جەنگ بەکارهێناوە، مەبەستیش لەجەنگ شەڕکردن و شکاندنی دوژمن و وەرگرتنی دیل و دەسخستنی سامان و ماڵ بووە، گەورە پیاوانی عەرەب لەوکاتەدا بەشی خۆیان لەتاڵانی وەرنەگرتووەو خۆیان بەمە هەڵکێشاوە، هەروەك (عەنتەرە)ی شاعیر دەڵێت:

أنا اذا حَمِسَ الرغى نروي القنا   ونعف عند تقاسم الانفال

واتا: ئێمە لەشەڕدا خوێن دەبەخشین، بەڵام لەکاتی دابەشکردنی دەسکەوتەکاندا خۆمان لەوەرگرتنی دەپارێزین[3]. کەواتە ئەنفال ووشەیەکی سەرومڕ عەرەبیەو بێگومان پێش داهاتنی ئایینی ئیسلام لەناو عەرەبی دەوارنشین و خێڵی کۆچەرو سوارچاکی عەرەب دا پڕاوە، ووشەکە زۆرتر پەیوەندی بەتێڕوانینی جەنگ و جەنگین و دەسکەوتەکانی جەنگاوەری جەنگەوە هەیە، ووشەیەکە بۆ هاندانی جەنگاوەر لەجەنگدا لەرێگای (هەڵمەت و دەسکەوت)ەوە رسکاوە[4].

---

[1] خەبات عەبدوڵا: ئەنفال وەك کایەکی سۆسیۆلۆژی، گۆڤاری (ئەنفالناسی)، ژمارە (٤)، ٢٠٢١، ل٣٠

[2] سەعید ئیسماعیل حسێن: ئەنفالی گوندی فەقێ مستەفا، لێکۆڵینەوەیەکی دیمۆگرافی- ئەنترۆپۆلۆژجی- دیکۆمێنتارییە، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١٨، ل٢٠؛ هێرش مەغدید ئەحمەد، رزگار ئەنوەر خزر: شاڵاوی ئەنفال لەکوردستان ساڵی ١٩٨٨، گۆڤاری (جینۆساید)، ژمارە (٣)، ٢٠١٧، ل١٣٧

[3] سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال، گۆڤاری ساڵنامەی (چواردەی چوار)، ژمارە (٣)، نیسانی ٢٠٠٥، ل١١؛ هێرش مەغدید ئەحمەد، رزگار ئەنوەر خزر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٧

[4] سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال، سەرچاوەی پێشوو، ل١١

ئەنفال واتای زێدە دەسکەوت دەگەیەنێت، کەواتە پێناسەی دەسکەوت: ئەو ماڵ و سامانەیە کەبەشەڕ لەبێباوەڕەکان دەسەندرێت[5]، یا بریتیە لەبەخشینی ئەو ماڵ و سامانەی لەشەڕ کۆکراوەتەوەو بەسەر هەندێك لەسەربازو جەنگاوەران دابەشدەکرێت، ئەمە دیل و کەسانی دەستگیرکراویش دەگرێتەوە[6]، هەروەها ئەنفال بەزاراوە قورئانیەکەی بریتیە لەو ماڵ و سامان و دارایی و شتومەك و دەسکەوتانەی سوپایەکی ئیسلامی لەبەرەکانی جەنگکردن دژ بەبێباوەڕە شەڕکەرو جەنگاوەرەکان بەدەستیدەهێنێت، لەرێگای سەرکردەو پێشەوای سوپاکەوە بەسەر تێکۆشەرو سەربازەکانیدا دابەشی دەکات[7]، هەروەکو زانایانی ئیسلامیش پێناسەیان کردووە بەوەی: (الانفال هو الغنيمة أي نيل ناله مسلمة من اموال اهل الحرب) واتا بریتیە لەو ماڵ و سامانەی کەدەست موسوڵمانان دەکەوێت لەخەڵکی شەڕکەر[8]، کەواتە لێرەدا ئاییني پیرۆزی ئیسلام مەسەلەی ئەنفالی مەرجدار کردووە بەم شێوەیە:

أ- دەبێ لەمەیدانی جەنگدا دەسکەوتەکان بەدەست بێن.

ب- دەبێ لەخەڵکی بێباوەڕ بسەنرێ، بێباوەڕ ئەوانەن بەفەرمی رایانگەیاندبێ هیچ پەیوەستی و پابەندییەکیان نیە بەبنەماکانی ئاییني ئیسلامەوە نیە، نەك بەقسەی ئەملاو ئەولا[9]، بەڵام حکومەتی عێراقی کاتێك ئەم پرۆسەیەی ناونا ئەنفال و لەسورەتی هەشتەمی قورئانی پیرۆزی وەرگرت (يَسۡأَلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَنفَالِۖ قُلِ ٱلۡأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِۖ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَصۡلِحُواْ ذَاتَ بَيۡنِكُمۡۖ وَأَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ)[10] کۆمەڵێك ئامانج و مەرامی دیاریکری هەبوو لەوانە:

١- بۆ رەوایەتیدان بوو بەپرۆسەکە، بەوەی خەڵکی کوردستان کافرن و دژایەتی پێخەمبەری (د.خ) موسوڵمانان دەکەن.

٢- بۆکوشتنی خەڵکی گوندەکان وەك چۆن موسوڵمانان کافرەکان دەکوژن و کوشتنیان رەوایە لەمەیدانی جەنگدا، چونکە گوندەکان پاڵپشتیەکی گەورەی هێزەکانی پێشمەرگەی نەیاری حکومەت بوون.

٣- بۆ تاڵانکردنی ماڵ و سەروەت و سامانی ئەو خەڵکانەی بەرشاڵاوی ئەنفال کەوتن.

٤- بۆ ناشرینکردنی کوردبوو لای دنیای ئیسلامی بەوەی ئەم خەڵکانە کافرن و ئیسلام نین[11].

---

[5] هێرش مەغدید ئەحمەد، رزگار ئەنوەر خزر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٧؛ سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال سەرچاوەی پێشوو، ل١١

[6] هێرش مەغدید ئەحمەد، رزگار ئەنوەر خزر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٧

[7] سەعید ئیسماعیل حسێن: سەرچاوەی پێشوو، ل٢١

[8] سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال، سەرچاوەی پێشوو، ل١١

[9] سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢

[10] انظر، القرأن الكريم، سورة الأنفال، أية (١)

[11] شورش حاجي رسول: الآنفال الكورد ودولة العراق، ترجمة، مديرية الترجمة/ وزارة الثقافة، ط٢، حكومة اقليم كردستان، وزارة الثقافة، دار النشر، السليمانية، ٢٠٠٥، ص٥٣؛ صباح محي الدين أمين: النزوح الكردي في العراق ١٩٧٥- ١٩٩١، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٥، ص٩٧؛ جاسم تۆفیق خۆشناو: مەسەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠١، ل٢١

هێرشکردنە سەر کورد بەشێك بوو لەسیاسەت و ئامانجی رژێمی بەعس لەعێراق دوای گەشتنەوەی بەدەسەڵات لەساڵی ١٩٦٨، لەسەروی هەموشیانەوە پرۆسەکانی ئەنفال، چونکە بەعس پێی وابوو نابێ هیچ کۆمەڵەو گروپێك نەیاری عەرەب و نیشتیمانەکەی بکەن و دەبێ هەمووان خۆیان بەبەشێك لەو گەل و خاکە بزانن، لەناوبردنی کوردیش لەپرۆسەکانی ئەنفالدا بەشێك بوو لەو ئامانج و ئایدۆلۆجیەتەی بەعس هەیبوو[١٢].

ئەنفال ناوی سورەتی هەشتەمە لەقورئانی پیرۆزدا کەپێکهاتووە لە (٧٥) ئایەتی مەدینی، لەمانگی رەمەزانی ساڵی دووەمی کۆچی لەشەڕی بەدری گەورە دابەزیوە. لەئەنجامی ئەو شەڕەدا موسوڵمانەکان بەسەر بێباوەڕەکاندا سەرکەوتن و دەسکەوتێکی زۆریان بەدەستهێنا، هەرچەندە بەگشتی ئەو سورەتە باس و وەسفی شەڕەکە دەکات و ئەو شەڕە بە(یوم الفرقان) واتا رۆژی جیاکردنەوە ناودەبات.

هۆکاری دابەزینی ئەم سورەتە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە دوای سەرکەوتنی موسوڵمانەکان لەشەڕەکەدا، لەسەر کۆکردنەوەو دابەشکردنی دەسکەوتەکان توشی هەندێ کێشەو گیروگرفت بوون، چونکە موسوڵمانەکان لەم شەڕەدا بوبوون بەسێ کۆمەڵەوە، هەروەکو ئەحمەدی کوڕی حەنبەل لەزاری عوبادەی کوڕی سامتەوە دەیگێڕێتەوەو دەڵێ (لەگەڵ پەیامبەر چووین بۆ شەڕی بەدری گەورە کەوتینە بەرامبەر بێباوەڕەکان و خوا دوژمنی شکاندو کۆمەڵێك لەموسوڵمانان کەوتنە دوایان بۆ زیاتر شکاندن و تەمبێ کردنیان، کۆمەڵێکیش چوون دەسکەوتە بەجێماوەکانی بەرامبەر کۆبکەنەوەو بەنیازی ئەوەبوون بۆخۆیانی ببەن، کۆمەڵی سێیەمیش لەگەڵ پەیامبەر مانەوە بەمەبەستی چاودێری و پاراستنی، پاشان شەوداهات و هەرسێ کۆمەڵەکە یەکیان گرتەوە، هەریەکە لەکۆمەڵەکان خۆیان بەرەوا دەزانی بۆ بردنی دەسکەوتەکان، لەئەنجامی ئەم مشتومڕە ئەم سورەتە دابەزی و کێشەکەی نێوانیانی چارەسەرکرد[١٣].

پوختەی باسەکە ئەوەیە زاراوەی ئەنفال رەگ و ریشەیەکی قوڵتری هەیە لەئایینی ئیسلام و سەرەتاکانی بۆ پێش هاتنی ئەو ئایینە دەگەڕێتەوەو دیاردەکە بەشێکە لەنەریتی کۆنی خێڵەکانی دوورگەی عەرەبی و لەوێوە برەوی سەندووە، بەڵام کاتێك ئایینی ئیسلام هات ئەم دیاردەیەی رێکخست و مەرجداری کرد، تا هەر کۆمەڵەو دەستە و تاقم و دەوڵەتێك بۆ مەرامی تایبەتی خۆی بۆکاری نەهێنێ، پەنابردنی رژێمی بەعسیش بۆ ئایەت و کارێکی ئاوا لەو سات و کاتەدا بۆ بەدیهێنانی ئامانج و سیاسەتە خراپەکانی بوو بەرامبەر میللەتی کورد تارەوایی بدات بەو کوشت و بڕەی ساڵی ١٩٨٨ ئەنجامیدا.

---

[١٢] Joost R.Hiltermann: The 1988 Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan, Online: Stable URL, Encyclopedia, of Mass Violence, February, 2008, p2

[١٣] سەعید ئیسماعیل حسێن: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٢- ٢٣؛ سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال، سەرچاوەی پێشوو، ل١١- ١٢

بەشی یەکەم/ هێرش و پەلامارادنی کورد لەعێراقدا (١٩٢١- ١٩٨٨)

عێراق وەکو دەوڵەت تا ساڵی ١٩٢١ بوونی نەبوو، بەڵکو پێکدەهات لەهەرسێ ویلایەتی بەغداو بەسرەو موسڵ (باشوری کوردستان) کەلەژێر هەیمەنەی دەوڵەتی عوسمانیدا بوو[١٤]، ئەم دەوڵەتە دەکەوێتە باکوری رۆژهەلاتی دورگەی عەرەبی و تورکیا لەباکورەوە، ئێران لەرۆژهەلاتەوەو سوریا لەخۆرئاواوەو دورگەی عەرەبی لەباشورەوە لەکیشوەری ئاسیا، خەڵکی ئەم وڵاتە پێکدێت لەخەڵکانی جیاوازی کوردو عەرەب و تورکمان، وەدیاناتی ئیسلامی و مەسیحی لەگەڵ کەمینەی ئێزیدی و سابیئەو بەهائی و زمانەکانی کوردی و عەرەبی و فارسی و تورکمانی بەکاردەهێنرێت[١٥].

پاش هەلگیرساندنی جەنگی جیهانی یەکەم ١٩١٤ و داگیرکردنی هەرسێ ویلایەتەکەی عێراق لەلایەن بەریتانیەکانەوە لە ١٩١٨ ، بەریتانیەکان ساڵی ١٩٢٠ حکومەتێکی کاتیان بۆ عێراق دروستکرد لەهەردوو ویلایەتی بەغداو بەسرەو لەکۆنگرەی قاهیرەی ساڵی ١٩٢١ بریاری دروستکردنی مەملەکەتێکی پادشاییاندا بۆ عێراق و (فەیسەڵی کوڕ شەریفی) مەکەش کرایە پادشای ئەو پادشانیشینە لەهەمان ساڵدا[١٦]، دواتریش ساڵی ١٩٢٥ لەرێگای پێشنیاری لیژنەکەی کۆمەڵەی گەلانەوە کەبۆ یەکلایی کردنەوەی کێشەی ویلایەتی موسڵ لەنێوان عێراق و تورکیادا پێکهێنرابوو ویلایەتی موسڵیش (باشوری کوردستان) خرایە سەر دەوڵەتی عێراق و هەرسێ ویلایەتە سەرەکیەکە بوونە بەشێك لەو دەوڵەتەی کەناوی عێراق بوو لەژێر ئینتیدابی بەریتانیاشدابوو[١٧]. سەربارى ئەوەی دوای لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەتی عێراقەوە بریاردرا مافەکانی گەلی کورد لەدەستوردا پارێزراوبێ و لەحکومەت و دامودەزگاکانی تری دەوڵەتدا کورد بەشداربێ و مافی پێبدرێ، بەلاّم سەرجەمیان پشتگوێ خران و ئەنجامەکەشی بەشەرِو کوشتارو هێرشکردنە سەر کورد کۆتایی هات کەهەموویان هاوشێوەی هێرشەکانی ئەنفال بوو لەخوێنرشتن و کاولکاری، کەلێرەدا بەکورتی باسیان دەکەین:

یەکەم/ کوشتاری راپەرینی ٦ی ئەیلولی ١٩٣٠ی سلێمانی

هەرچەندە پێش ئەم رووداوەش چەندین جاریتر لەنێوان ساڵانی١٩١٩- ١٩٣٠ لەسەردەمی فەرمانڕەوایی (شێخ مەحموودی حەفید)دا لەلایەن هەردوو دەوڵەتەوە (عێراق و بەریتانیەکان) هێرش کراوەتە سەر سلێمانی و خەڵکەکەیی و کوشت و کوشتاری زۆرکراوە، بەلاّم کوشتاری ٦ی ئەیلولی بەردەرکی سەرای سلێمانی رووداوێکی دیارو بەرچاوە چونکە خەڵکێکی زۆری مەدەنی کرانە ئامانج.

---

[١٤] تشارلز تريب: صفحات من تاريخ العراق، بحث مؤثق في تاريخ العراق المعاصر منذ نشوء الدولة الحديثة حتى اواسط ٢٠٠٢، ترجمة زينة جابر ادريس، الدار العربية للعلوم، بيروت، ٢٠٠٦، ص٣٩

[١٥] عبدالرزاق الحسني: تاريخ العراق السياسي الحديث، ج١، ط ٧، الرافدين للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠٨، ص١٩- ٢٠

[١٦] عبدالمجيد كامل التكريتي: الملك فيصل الاول ودوره في تاسيس الدولة العراقية الحديثة ١٩٢١- ١٩٣٣، دار الشؤون الثقافة العامة، بغداد، ١٩٩١، ص٣٥

[١٧] واحد عومەر محێدین: دانوستانەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەی کوردو حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١- ١٩٦٨)، لێکۆڵێنەوەیەکی مێژوویی سیاسی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل٤٨

پاش ئەوەی لەمانگی ئەیلولی ١٩٢٩ دەوڵەتی بەریتانیای مەزن بڕیاریدا عێراق بکاتە ئەندامی کۆمەڵەی گەلان و سەربەخۆیی پێ بدات، ئەوەبوو لەناو روناکبیران و خەمخۆرانی کورد لەسلێمانی یاداشتێك ئاراستەی کۆمەڵەی گەلان بکرێ و دەسەلاتێکی خودموختاریش بێ بەکورد بدرێ لەژێر هەیمەنەو چاودێری بەریتانیادابێ، بەڵام عێراق و بەریتانیا ئەمە پێچەوانە تێگەیشتن و پێیان وابوو هەوڵێکە بۆ سەربەخۆیی، هەربۆیە پاش گرێدانی رێکەوتنامەی ١٩٣٠ی بەریتانیاو عێراق کەبەهیچ شێوەیەکی بنەڕەتی باسی مافەکانی گەلی کوردی نەکردبوو، ئەوەبوو لە٦ی ئەیلولی ١٩٣٠ لەبەر دەرکی سەرای سلێمانی خۆپیشاندان و نارەزایی دروست بوو دژی حکومەتی عێراقی و پشێووی لێکەوتەوەو لەئەنجامی دەستڕێژی گولەی هێزەکانی حکومەت لەخۆپیشاندەران ژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی شەهیدو بریندداربوون و هەندێکیش گیران و (تۆفیق وەهبی) پارێزگاری سلێمانیش لەکارەکەی لابراو و دۆخێکی ناخۆش و نەخوازراو هاتەکایەوە[18].

دووەم/ هێرشی سەربازی دژی شێخ ئەحمەدی بارزان

شێخ ئەحمەدی بارزان سەرۆك عەشیرەت و دەمسپی بنەماڵەی بازانیەکان لەناوچەی بارزان و دەوروبەری دژی حکومەتی عێراقی وەستایەوەو داوای مافەکانی گەلەکەی ئەکرد وەکو خودموختاری لەنێوان ساڵانی ١٩٣٢- ١٩٣٤، بەڵام سوپای عێراق بەشێوەیەکی توند بەهاوکاری و پاڵپشتی فڕۆکەکانی بەریتانیا هێرشی کردە سەر ناوچەکانی بارزان و دەستی کرد بەکوشتنی خەڵك و وێرانکردنی ناوچەکە، تەنها لەسێ ناوچەدا (بەرۆژ، مزوری و شێروان)دا ٧٩ گوندی وێرانکرد کەبریتی بوون لە ٢٣٨٢ ماڵ،

تەنانەت ئەم کوشتن و دەربەدەرکردنە لەکاتی ئاسایشیدا نەوەستاوەو راگواستن و بەعەرەبکردن لەهەندێ ناوچە بەردەوام بووە[19].

سێیەم/ هێرشی دووەمی سەر ناوچەی بارزان

جارێکیترو لەنێوان ساڵانی ١٩٤٣- ١٩٤٥ شەڕو راپەرین لەناوچەکانی بارزان بەرێبەرایەتی مەلا مستەفا بارزانی دژی حکومەتی عێراقی دەستی پێکردەوە، ئەم شەڕە هێندە قورس بوو سوپای عێراقی لەلایەن ژەنەڕاڵێکی بەریتانی بەناوی (رینتۆن) سەرکردایەتی دەکراو نزیکەی ٢٥ هەزار سەربازیش تیایدا بەشداربوون، پاش دووساڵ لەشەڕو ململانێی سەخت لەنێوان هەردوولاو هێرشی بەردەوام و کاولکاری حکومەتی عێراقی بۆسەر ناوچەکانی شۆڕش، مەلا مستەفای

---

[18] کریس کۆچێرا: کورد لەسەدەی نۆزدەو بیست دا، وەرگێرانی حەمە کەریم عارف، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل١٣٧- ١٣٨

[19] دەیڤد مەکداول: مێژووی هاوچەرخی کورد، وەرگێرانی ئەبوبەکر خۆشناو، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٢٩٨- ٣٠٠

ڕێبەری شۆڕش بەناچاری ناوچەکەی جێهێشت و ڕویکردە ناوچە کوردییەکانی ئێران سەربازی سەدەها کوژراوو بریندارو وێرانبوونی چەندەها گوندو ڕێگاوبان[٢٠].

چوارەم/ هێرشەکان دژی شۆڕشگێڕانی ئەیلولی ١٩٦١- ١٩٧٥

پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ١٩٥٨و دامەزراندنی ڕژێمی کۆماری و ڕوخاندنی ڕژێمی پاشایەتی لەعێراقدا پەیوەندییەکانی نێوان بزوتنەوەی چەکداری کوردو حکومەتی عێراق بەرەو باشبوون ڕۆیشت، بەڵام زۆری نەخایاند پەیوەندییەکانیان بەشێوەیەك تێکچوو گەیشتە شەڕێکی سەختی چەکداری کەنزیکەی دەیەو نیوێکی خایاند، ئەم شەڕە هێندە قوڵ و درێژبوو زیانێکی زۆری ماددی و گیانی بەهەردوولا گەیاند بەتایبەتیش بۆ کورد، تەنانەت ساڵی ١٩٦٩ بەعسیەکان کەبۆ جاری دووەم گەیشتنەوە دەسەڵات چەکی قەدەغەکراوی وەکو (ناپاڵم)یان دژی گوندەکانی کوردستان بەکارهێناو خەڵکێکی زۆر دووچاری ڕاوەدوونان و کوشتن و دەربەدەرکردن بوونەوەو سەدەها گوند خاپورکران[٢١].

پێنجەم/ سیاسەتی تەعریب و ڕاگواستن

لەگەڵ دروست بوونی دەوڵەتی عێراقی نوێ، سیاسەتی تەعریب و ڕاگواستن و زۆرەملێ بووە خەسڵەتێکی دیارو ئاشکرای سەرجەم حکومەتەکانی عێراق لە ١٩٢١ەوە تا ٢٠٠٣، بەڵام لەساڵانی ١٩٧٥ بەدواوە ئەم سیاسەتە تۆختر بووەوەو زۆرتر کاری لەسەر دەرکرا بەرامبەر بەمیللەتی کورد، ڕەشەکوژی و تاڵانی حەرەس قەومیەکان لە ١٩٦٣ و بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەساڵانی شەستەکان و ڕاگواستنی کوردانی فەیلی لەحەفتەکان و داهێنانی ناوچەی قەدەغەکراوو ئەنفالکردنی هەشت بارزانی لەساڵی ١٩٨٣ و وێرانکردن و چۆڵپێکردنی دانشتیوانی گوندەکان لە ١٩٨٥بەدواوە بەشێکی گەورەی سیاسەت و ئامانجی حکومەتی عێراقی بوو لەوکاتەنەدا کەبەهۆیەوە هەزارەها خەڵك تیاچوون لەکوشتن و وون بوون و نەفی کردن و زیندانی کردن و وێران کردنی سەدان گوندو دەیەها شارو شارۆچکەو سەربای زیانە ئابورییەکان، ناوی چەندەها گوندو شارو شارۆچکە گۆڕدراون بۆ عەرەبی و خەڵکانی عەرەب لەشوێنیان نیشتەجێ کران[٢٢].

شەشەم/ هێرشی پرۆسەکانی ئەنفالی ١٩٨٧- ١٩٨٨

هێرشەکانی ئەنفالی ١٩٨٧- ١٩٨٨ کارێکی لەخۆڕاو کتوپڕ نەبوو، بەڵکو پیلانێکی داڕێژراوی ڕژێمی بەعس بوو کەدەمێك بوو خەریکی جێبەجێکردنی بوو. لەساڵانی پێش هێرشەکاندا هەنگاوەکانی ئەم کارە دەستی پێکردبوو، وەکو سوتاندن و ڕوخاندنی بەشێکی زۆری گوندەکان و دەربەدەرکردنی دانیشتوانەکانیان و لەرێگای پیاوە بەکرێگیراوو چەکدارە کوردەکانی لایەنگری خۆیەوە خەریکی دۆزینەوەی چۆنێتی دەستگەیشتن بوو بەو گوندو ناوچانەی نیازی ئەنفالکردنیان هەبوو.

---

[٢٠] ن. لازاریف: مێژووی کوردستان، وەرگێرانی وشیار عەبدللا سەنگاوی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٣٩٢

[٢١] هەمان سەرچاوە، ل٥٠٥- ٥٥٨

[٢٢] سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال، گۆڤاری ساڵنامەی (چواردەی چوار)، ژمارە (٣)، نیسانی ٢٠٠٥، ل١٤

شاڵاوەکانی ئەنفال یاخود پرۆسەکانی ئەنفال زنجیرەیەك هێرشی سەربازی زەمینی و ئاسمانی بوو، لەلایەن حکومەتی ئەوکاتەی عێراقەوە بەرامبەر بەناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی عێراق ئەنجامدرا لەمانگی شوباتی ١٩٨٨ دەستی پێکردو لەمانگی ئەیلولی هەمان ساڵدا کۆتایی هات، ئەم هێرشانە بەشەش قۆناخ ئەنجامدراو زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی هەر لەدهۆك و بادینانەوە هەتا گەرمیان و هەڵبجەشی گرتەوەو چەکی قەدەغەکراوی کیمیاویشی تێدا بەکارهات کەبەهۆیەوە نزیکەی ١٨٢ هەزار کەس بێ سەروشوێن کران و ٤٥٠٠ گوند روخێنران و سەدان هەزاریتریش ئاوارەو بێ ماڵ و جێگابوون، ئەمەو سەرباری زیانە ئابورییەکان کەبەدەیان ملیار دۆلار مەزەندە دەکرێ[٢٣].

دەتوانین بڵێین لەگەڵ دروست بوونی دەوڵەتی عێراقی نوێ لەئەنجامی پشتگوێخستنی مافەکانی گەلی کورد لەلایەن حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقەوە شەڕو کوشتارو ململانێی توندی چەکداری بووە بەشێکی گرنگ لەژیانی سیاسی و سەربازی هەردوولاو هێرش و پەلاماردان و کوشتن و تالانکردن و راگواستن و خاپورکردن و بەعەرەبکردن سیمایەکی بەرچاوی حکومەتەکانی عێراق بووە دژی میللەتی کوردو خاکەکەیی و پرۆسەکانی ئەنفالی ١٩٨٨یش تەواوکاری ئەم قۆناغانەیە.

بەشی دووەم/ پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراق و کاریگەری لەپرۆسەکانی ئەنفالدا

تەوەرەی یەکەم/ پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراق

سەرەتا بۆ ئەوەی لەکاریگەری پەیوەندییەکانی عێراق و ئەمریکا تێ بگەین لەپرۆسەکانی ئەنفالدا، گرنگە لەهاتنی ئەمریکییەکان بۆ ناوچەکەو دروست بوونی پەیوەندی نێوان هەردوو دەوڵەت و پاشان تێڕوانینی ئەمریکییەکان بۆ کوردو دۆزەکەی بکۆڵینەوە.

سەرەتای هاتنی ئەمریکیەکان بۆ ناوچەکە (رۆژهەلاتی ناوەراست) دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی عوسمانیەکان، کاتێك یەکەم نزیك بوونەوە لەنێوان هەردوو دەوڵەت هاتەکایەوە لەسەدەی نۆزدە، پاشان وردە وردە پەیوەندییەکانیان پەرەیسەندو لەساڵی ١٨٣٠ یەکەم پەیماننامەی دۆستایەتی و ئابوری لەنێوان هەردوولادا مۆرکرا، بەپێی پەیماننامەکەش ئەمریکا چەند چاوگێکی دەسکەوت وەك دامەزراندنی کونسوڵخانەو ماڤ کەشتیرانی لەئاوەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا ئەمەش هەلی بۆ ئەمریکا رەخساند بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانی، یەك لەوانەش ویلایەتی موسڵ بوو. لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەش دەستیکرد بەکردنەوەی کونسوڵخانە لەزۆرینەی ویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانی و بەغداش یەك لەو شوێنانەبوو کونسوڵخانەی تیاکرایەوە[٢٤].

---

[٢٣] الامم المتحدة، منظمة حقوق الانسان/ فرع شرق الاوسط: جريمة العراق في الابادة الجماعية، حملة الانفال ضد الكرد، جمال ميرزا عزيز، مطبعة الزراعة والراي، السليمانية، ٢٠٠٣، ص٩٦؛ زیاد عەبدولرەحمان: تونی مەرگ، هێرشەکانی ئەنفال لەبەڵگەنامەکانی رژێمی بەعس دا، چ٢، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٦- ١٢

[٢٤] گۆران ئیبراهیم سالح: دۆزی کورد لەبازنەی پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراقدا ، ئازاری ١٩٧٥/ کانونی دووەمی ١٩٨٩، توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسیە، ماستەرنامەی بلاوکراوە، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٠، ل٧

گرنگیدانی ئەمریکا بەناوچەکە بەردەوام بوو، بەتایبەتی بۆ دەسخستنی چاوگی نەوت لەدەوڵەتی عوسمانیدا، هەرچەندە پێش جەنگی جیهانی یەکەم ئەم مافەی وەرگرت لەناو ویلایەتەکانی عێراقدا، بەڵام رووداوەکانی پێش جەنگەکەو بێ لایەن بوونی لەجەنگەکەدا نەیتوانی بەوشێوەیەی خۆی دەیویست بگاتە ناوچەکە[٢٥]. بەڵام پێش کۆتایی هاتنی جەنگەکەو لەساڵی ١٩١٧ بەشداری شەڕەکەی کردو چووە پاڵ دەوڵەتانی هاوپەیمانی بەریتانیاو دژی عوسمانی و ئەڵمانەکان وەستایەوەو بووە فاکتەری سەرکەوتنی شەڕەکەش بەسوودی هاوپەیمانەکان. پاش کۆتایی هاتنی جەنگەکە (ودرۆ ویڵسن)ی سەرۆکی ئەمریکا جاڕنامەکەی بڵاوکردەوە کەخۆی دەبینیەوە لە ١٤ بەندو باسی مافی چارەنووسی گەلانی ژێردەسەڵاتی عوسمانی دەکرد، ئەمەش لەرۆژنامەکانی ویلایەتەکانی بەغداو بەسرەو موسڵ بڵاوبویەوەو گرنگی زۆری پێدرا[٢٦].

دوای یەکلایی بوونەوەی کێشەی ویلایەتی موسڵ ساڵی ١٩٢٦ ئەمریکیەکان پیشکی خۆیان وەرگرت لەنەوتی کەرکوك بەرێژەی لە (٢٣.٧٥٪) و لەهەوڵێکی دیکەشیدا ساڵی ١٩٣٠ پەیماننامەی عێراقی- ئەمریکی لەنێوان هەردوولادا واژۆکرا، کەبەپێی پەیماننامەکەش ئەمریکا ئامادەیی فەرهەنگی و رۆشبیری لەعێراق و کوردستان دەبوو، ئەمەش یەکەم پەیماننامەبوو ئەمریکا لەگەڵ دەوڵەتێکی رۆژهەڵاتی ناوەراست واژۆی بکات[٢٧].

ساڵی ١٩٤٢ (ویندڵ ویلکی) وەك مەندوبی تایبەتی سەرۆکی ئەمریکا گەیشتە عێراق و بەئامادەبوونی لێپرسراوانی شانشینی عێراقی و مەندوبی بەریتانی لەکۆشکی رەحابی پاشایی پێشوازییەکی گەرمی لێکراو جەخت لەدۆستایەتی هاریکاری نێوان هەردولا کرایەوە، ساڵی دواتر لە ١٩٤٣ ئەمریکا هاوکاری و کۆمەکی گەیاندە عێراق کەبەهاکەی (٧٧) ملیۆن دۆلاربوو لەبەرهەمی کشتوکاڵی و پیشەسازی ئەمریکی، ساڵی دواتریش هاوکارییەکان بەردەوام بوو و ئەم هاوکارییانەش بۆ ئەوکاتەی عێراق گرنگ بوو بەهۆی کاریگەرییەکانی جەنگی جیهانی دووەمەوە لەدۆخێکی ئابوری خراپدابوو[٢٨]، پەیوەندییەکانی نێوان هەردولا بەردەوامبوو هەر لەسەردانی وەسی عێراقەوە بۆ ئەمریکاو تادەگات بەسودمەندبوونی عێراق لەپرۆژەی ئای فی و بانکی نێودەوڵەتی و دواتریش عێراقیەکان داوای هاوکاری سەربازییان کردو ئەمریکیەکانیش بەئەرێ وەڵامیان دانەوەو لەلایەنی هاوکاری سەربازی و نۆژەنکردنەوەی سوپای عێراقەوە جەنەراڵ مایەر گەورە ئەفسەری سوپای ئەمریکا گەیشتە عێراق و لەهەمان کاتدا سەرۆکی ئەرکانی سوپای عێراقیش سەردانی ئەمریکا کرد بۆهەمان مەبەست[٢٩].

پەیمانی (بەغدا) کەلەمانگی شوباتی ١٩٥٥ بەسترا لەنێوان عێراق و تورکیاو دواتریش ئێران و پاکستانیش چوونە پاڵی و هەرچەندە ئەمریکا ئەندامی پەیمانەکە نەبوو، بەڵام رۆڵێکی گەورەی هەبوو لەکاراکردنیداو بەشێوەیەکی

[٢٥] Paul Finkelman & Peter Wallenstein: The Encyclopedia of America History, CQ Press, Washington D.C, 2001, P444

[٢٦] گۆران ئیبراهیم سالح: سەرچاوەی پێشوو، ل٩

[٢٧] منذر الموصلي: الحياة السياسية والحزبية في كردستان، رياض الريس للكتب والنشر، لندن، ١٩٩١، ص١٣٧

[٢٨] گۆران ئیبراهیم سالح: سەرچاوەی پێشوو، ل١٢- ١٣

[٢٩] عبدالرزاق الحسني: تاريخ الوزارات العراقية، ج٩، دار الشئون الثقافة العامة، بغداد، ١٩٨٨، ص٩٧

ناراستەوخۆش بووە ئەندامی کەمەبەست لێی گەمارۆدانی زیاتری یەکێتی سۆڤێت و گەورەبوونی زیاتری دەوڵەتانی هاوپەیمانی ئەمریکابوو، کەشەڕی ساردیش زۆر نەبوو دەستی پێکردبوو[30]. بەم شێوەیە ئەمریکا لەسەردەمی پاشایەتی عێراقدا بناخەی پەیوەندییەکی باشی دانابوو لەگەڵ شانشینی عێراقدا، گەرچی درەنگیش دەستی پێکرد، بەڵام هەنگاوی باشی نابوو بۆ قایمکردنی پێگای خۆی لەعێراقدا.

ڕووداوەکانی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ کەتیایدا قاسم و هاوپەیمانەکانی کۆتاییان بەرژێمی پادشایی هێناو سیستەمی کۆماری جێگای گرتەوە، سەرەتا ئەمریکیەکان هیچ کاردانەوەیەکی وایان نەبوو بەڵکو وەك ڕووداوێکی ناوخۆیی سەیریان کرد، بەڵام دواتر کەرووداوەکان پەرەیان سەندو مەترسی لەسەر بەرژوەندییەکانی (ئەنگلۆ- ئەمریکی) دروستکرد، سەرۆکی ئەمریکا (دوایت ئایزنهاوەر) شۆڕشەکەی بەشۆڕشی کۆمۆنیستی دایە قاڵەم و پێی وابوو گەر ڕووداوەکان بەوشێوەیە بەردەوام بن و هەڵوێست بەرامبەریان نەگیرێتەبەر ئەوا دەبێتە مایەی کۆتایی هاتنی هەژموونی ڕۆژئاوا لەناوچەکە، هەرچەندە ئەمرکیەکان چەندین بژاردەی سەربازییان پێشنیار کرد، بەڵام هەمووی ڕەتکرایەوە بەبیانووی مەترسی هەڵگیرساندنی شەڕ لەگەڵ ڕوسیا[31]. بەم شێوەیە لەگەڵ نزیکبونەوەی سۆڤێت لەکۆماری عێراقی تازە پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراق وەکو جاران نەماو بەرەو خاوبوونەوەو نەمان ڕۆیشت، هەرچەندە چەند جارێکیش ئەمریکا هەوڵیدا بەهاوکاری بەعسیەکان قاسم لەدەسەڵات بخاو تیرۆری بکەن، بەڵام هەوڵەکانی سەرکەوتوو نەبوو.

پاشان دەزگای هەواڵگری ئەمریکا (سی ئای ئەی) ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لەکودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ی عەبدولسەلام عارف و بەعسیەکان کەتیایدا کۆتایی بەدەسەڵاتی عەبدولکەریم قاسمی هاوپەیمان و دۆستی بلۆکی شیوعی هات و دەسەڵاتێکی تازە جێگای گرتەوە[32]. دوو ڕۆژ دوای کودەتاکەش لە١٠ی شوبات ئەمریکا بەرەسمی دانی نا بەکودەتاکەدا، ئەمەش بەڵگەی بوون و بەهێزی ئەمریکابوو لەو کودەتایەی کەتیایدا قاسمیش بووە قوربانی و کوژرا[33]. دوای ئەم ڕووداوانەش پەیوەندییەکانی نێوان هەردوولا بەرەو باشی رویشت هەم لەبواری سیاسی و دیبلۆماسی هەمیش لەبواری ئابوری و فەرهەنگی.

لەکودەتای دووەمی بەعسیەکان ١٧-٣٠ تەموزی ١٩٦٨ سەرەتا ئەمریکیەکان بەپاساوی نەبوونی بەرچاو ڕوونی هیچ ئاماژەیەکی ئەرێنی یا نەرینیان نەدا، بەڵام دواتر لەلایەن سەرانی بەعسەوە هێرشی توند کرایە سەر ئیسرائیل و ئەمریکاو گرتن و کوشتنی هەندێ لەئەمریکی و لایەنگرانی ئەمریکیەکانی لێکەوتەوە، دواتریش هەوڵی کودەتایەکی سەرنەکەوتوو دژی بەعسیەکان کەبەپیلانی ئەمریکاو دۆستەکانیان دەزانی وایکرد بەعسیەکان زیاتر لەئەمریکیەکان

[30] مجيد الخدوري: العراق الجمهوري، مطبعة امير، قم، ايران، ١٤١٨ هجري، ص٢٤

[31] سەروەر عبدالرحمن عمر (دکتۆر)، گۆران ابراهيم سالح، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو گۆڕانکارییەکانی عێراق و کوردستان (١٤ی تەموزی ١٩٥٨/ شوباتی ١٩٦٣)، گۆڤاری (ئەکادیمیانی کوردستان)، ژمارە (١)، کانونی یەکەمی ٢٠١٤، ل١٤-١٥

[32] حنا بطاطو: العراق، كتاب الثالث، ترجمة عفيف الرزاز، مؤسسة الابعاث العربية، بيروت، ١٩٩٢، ص٣٠٠

[33] سنان صادق الزيدي: سياسة الولايات المتحدة الامريكية تجاه العراق، رسالة ماجستير غير منشورة، كيلة التربية، ابن رشد، بغداد، العراق، ٢٠٠٥، ص٣٠

دووربکەونەوەو لەسۆڤێت نزیك ببنەوە ئەمەش دووبارە پەیوەندییەکانیان بەرەو تێکچوون بردەوە[٣٤]. لێرە بەدواوە ئەمریکا کەوتە یارمەتیدانی نەیارانی بەعسیەکان لەوانەش بزوتنەوەی چەکداری کورد لەرێگای ئێرانەوە، عێراقیش زیاتر لەسۆڤێت نزیك بووەو لە ١٩٧٢ هەم نەوتی وڵاتی خۆماڵیکرد، هەمیش رێکەوتنامەی هاورێتی و هاریکاری لەگەڵ سوڤێت واژۆکرد لەهەموو بوارەکانی سیاسی و سەربازی و ئابوری و دیبلۆماسی. لەدوای رێکەوتننامەی جەزائیریش لە٦ی ئازاری ١٩٧٥ لەنێوان هەردوو دەوڵەتی عێراق و ئێران، کەوەزیری دەرەوەی ئەوکاتەی ئەمریکاش هینری کیسنجەر رۆڵی تێدابینی پەیوەندییەکانی نێوان هەردوولا بەرەو باشبوون رۆیشت پاش ئەوەی ئەمریکا بڕیاریدا پەڕەیەکی تازە هەڵبداتەوە لەگەڵ عێراق و پەیوەندییەکانیان ئاسایی بکەنەوە لەسەر حسابی دۆزی کورد[٣٥].

پەیوەندییەکانی ئەمریکی- عێراقی هەڵبەزو دابەزی زۆری بەخۆیەوە بینیوە لەم ماوەیەو جێگرو چەسپاو نەبووە، بەڵکو بەپێی بارودۆخی سیاسی و سەربازی و گۆرانکارییەکانی ناوچەکەو دنیاش گۆڕاوە، بەڵام ئەوەی گرنگە لێرەدا ئەوەیە کەهەم عێراق و پێگەو نەوتەکەی بۆ ئەمریکا گرنگ بووە هەمیش ئەمریکا وەك زلهێزو جەمسەرێکی گەورەی دنیا بۆ عێراق گرنگ بووە.

سەبارەت بەدۆزی کوردو پەیوەندی ئەمریکی- کوردی بەشێوەیەکی دیارو روون دەگەڕێتەوە بۆ چواردە خاڵەکەی ودرۆ ویڵسنی سەرۆکی ئەمریکا کەلەدوای جەنگی جیهانی یەکەم بڵاوی کردەوە سەبارەت بەمافی چارەنووسی گەلانی ژێردەستە بەتایبەتیش ئەوانەی ژێر قەڵەمڕەوی خەلافەتی عوسمانی[٣٦]، دواتریش ئەمریکییەکان رۆڵێکی خراپیان گێرا لەچەسپاندنی پەیماننامەی لۆزانی ١٩٢٣ و پشتگیرییەکی زۆری تورکەکانیان کرد بۆ دەرچوواندنی ئەم پەیماننامەیەو هەڵوەشاندنەوەی پەیماننامەی (سیڤەر)ی ١٩٢٠ کەتیایدا ماف بەکوردەکانی تورکیاو عێراق دابوو قەوارەیەکی سەربەخۆ بۆخۆیان چێ بکەن، هەرچەندە لەدوای لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەعێراقەوە پشکی خۆی لەنەوتی ویلایەتەکە وەرگرت. لەساڵی ١٩٤٣ کاتێك راپەرینی دووەمی بارزان دەستی پێکرد ئەمریکا هەڵوێستی خۆی وەرگرت و وەزیرە دانوسکارەکەی (لوی هندرسۆن) لەعێراق راسپارد زانیاری لەسەر شۆڕشەکە کۆبکاتەوە، گرنگیدانی ئەمریکاش بەم کارە دەگەڕێتەوە بۆ گرنگیدانی ئەمریکا بەبارودۆخی ناوخۆی عێراق و وڵاتانی دراوسێ و هەرئەمەش هۆکاربوو وایکرد ئەمریکا هەڵوێستی نەرێنی بەرامبەر راپەرینی دووەمی بارزان ١٩٤٣- ١٩٤٥ بنوێنێ[٣٧].

لەدوای رووداوەکانی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ و تێکچوونی پەیوەندییەکانی ئەمریکاو رژێمی تازەی عێراق ئەمریکا گرنگی بەکوردەکانی عێراقداو داوای لەئێرانی هاوپەیمانی کرد هێزی سەربازی لەناوچەکانی کوردستانی عێراق جێگیربکاو رادیۆیەکیش بەزمانی کوردی دابمەزرێنێ، ئەمەش بەشێك بوو لەو پلانەی کەئەمریکیەکان دایانڕشت

[٣٤] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٩- ٤١

[٣٥] هەمان سەرچاوە، ل٥٩

[٣٦] لوقمان مەحۆ: دۆزی کورد لەسیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا، وەرگێرانی عەبدولکریم عوزیری، بەشی یەکەم، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل٢٧

[٣٧] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل١١- ١٣

بەمەبەستی ڕێگیریکردنی زیاتر لەتەشەنەکردنی بیری کۆمەنیستی لەناوچەکە[٣٨]. دوای هەڵگیرساندنی شۆڕشی ئەیلولی ١٩٦١یش (مەلا مستەفا بارزانی) رابەری شۆڕشەکە ویستی پشتیوانی ئەمریکیەکان بەدەست بێنێ، بەڵام بەهۆی پەیمانی (سەنتۆ)وە کەتورکیاو ئێرانی تیابوو بەدەستهێنانی ئەو پشتیوانیە قورس بوو، تەنانەت بەهۆی ئەو هاوپەیمانێتیەوە کەلەگەڵ ئەو دوو وڵاتە هەیانبوو دیبلۆماتکارە ئەمریکیەکان نەیانتوانی هاوسۆزی خۆشیان بۆ شۆڕشەکە دەببڕن[٣٩].

بەدرێژایی ساڵانی شەستەکان گەرچی پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراق هەڵبەزو دابەزی زۆری بەخۆیەوەبینی تەنانەت ساڵی ١٩٦٧ بەهۆی جەنگی عەرەب- ئیسرائیلەوە گەیشتە بچڕان و نەمان، لەولاشەوە سەرکردایەتی کورد بەردەوام داوای هاوکاری و کۆمەکی لەئەمریکیەکان دەکرد، کەچی ئەمریکیەکان، کێشەی کوردیان بەکێشەیەکی ناوخۆیی عێراقی دەزانی و دەستی هاوکارییان بۆ درێژنەکرد، بەڵام پاش ئەوەی جارێکیتر شەڕ لەنێوان حکومەتی عێراق و کوردا دروست بووەوە لە ١٩٦٩ ئەمجارە سەرباری ئەوەی ئێران پشتگیری شۆڕشی کورد دەکرد ئەمریکیەکان بەهۆی پاڵپشتی ئێرانەوە کەمێك هاوسۆزییان بۆ کێشەی کورد دەربڕی[٤٠].

پاش تێکچوونی پەیوەندییەکانی ئێران و عێراق لەساڵی ١٩٧٢ لەلایەك و تێکچوونی پەیوەندییەکانی کوردو حکومەتی عێراقی، ئێران کەوتە نزیکبوونەوە لەکوردو یارمەتیدانیان لەرووی لۆجیستیەوە، ئەمەش سەرەتای هاوکاری و گرنگیدانی کوردبوو لای ئەمریکیەکان وەك بەشێك لەنەخشەو پیلانی رووبەرووبونەوەی عێراق و سۆڤێت[٤١]. هەرچەندە لەنێوان ساڵانی ١٩٧٢- ١٩٧٥ ئەمریکیەکان بەشێوەیەکی نهێنی و کەمیش یارمەتی شۆڕشەکەی کوردیانداو نەیاندەویست کورد بەتەواوی سەرکەوێت، بەڵکو تەنیا بەشێك بوو لەوپلانەی لەبەردەمی هەژموونی سۆڤێتدا دانرابوو، بەڵام لەدواییدا پاش ئەوەی لە ٦ی ئازاری ١٩٧٥ ئێران و عێراق رێکەوتنامەی جەزائیریان ئیمزاکرد، ئەمریکیەکان و ئێرانیەکان پشتیان کردە شۆڕشەکەی کوردو ئاشبەتاڵیان پێکردن، سەرباری داوای زۆری کوردەکان لێیان بەوەی بەتەنیا جێیان نەهێڵن بەڵام هەوڵەکەیان بێسوودبوو[٤٢].

بەم جۆرە دەبینین پەیوەندی کوردی- ئەمریکی پەیوەندییەکی لاوازو نابەرامبەرو لاسەنگ بووە، کورد بەحوکمی ئەوەی کیانی سەربەخۆی خۆی نەبووەو ئەمریکیەکانیش زۆربەی کات دۆستی وڵاتانی داگیرکاری کوردستان بوونە نەکورد توانیویەتی ببێتە مایەی کارت و هێزێکی گرنگ بۆ ئەمریکیەکان، نەئەمریکیەکانیش ویست و ئیرادەو ستراتیژێکی روونیان هەبووە بەرامبەر بۆکوردو دۆزەکەی، ئەمەش هەمووی لەزەرەری کوردو قازانجی نەیارەکانیدا بووە.

---

[٣٨] نازناز محمد عەبدولقادر: سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد لەعهێراقدا ١٩٦١- ١٩٧٥، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٥١

[٣٩] دانا ئادەمز شمیدت: سەفەرێك بۆنێو پیاوە ئازاکانی کوردستان، وەرگێرانی ئەبوبکر ساڵح ئیسماعیل، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٨، ل٣٣؛ لوقمان مەحۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦

[٤٠] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣- ٤٤

[٤١] نازناز محمد عەبدولقادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٥؛ Amin Saikal: The Rise and Fall of the Shah, New jersey, 1987, P165

[٤٢] لوقمان مەحۆ سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦

تەوەرەی دووەم/ کاریگەری پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراق لەپرۆسەکانی ئەنفالدا

سەرەتا گرنگە ئاماژە بدەین بەسەرەتای سەرهەڵدانی شەڕی عێراق و ئێران، وەك دەستپێکی کێشەکەو پاشانیش هەڵوێستی ئەمریکا لەمەڕ کێشەکەو بەتایبەتیش بەرامبەر عێراق، چونکە پرۆسەکانی ئەنفال بەشێك بوو لەو شەڕو کوشتارەی ئەوکاتە لەناوچەکەدا هەبوو، چ لەنێوان عێراق و ئێران، چ لەنێوان عێراق وەك دەوڵەت و بزوتنەوەی چەکداری کورد لەباشوری کوردستان.

کێشەکانی عێراق و ئێران رەگ و ریشەیەکی قوڵیان هەیەو بەتەنیا زادەی ئەو ساڵانە نیە شەڕەکەی تێدا بەرپابوو، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ پێش ساڵانی زایین لەنێوان دەسەڵاتدارانی هەردوو دەوڵەتەکە (هەڵبەت لێرەدا مەبەست حکومڕانانی سەرخاکی هەردوو دەوڵەتەکەیە نەك ئەو دوو دەوڵەتەی لەئێستادا بەو دوو ناوە بوونیان هەیە)، پاشانیش سەردەمی هەردوو خەلافەتی عوسمانی و فارسی و تا دەگات بەرووداوەکانی مێژووی نوێ و دامەزراندنی هەردوو دەوڵەت لەچەرخی نوێدا[٤٣]، بەڵام رووداوگەلێکی هەنووکەیی هەبوون راستەوخۆ کاریگەرییان لەسەر هەڵگیرساندنی شەڕەکە هەبوو لەمانگی ئەیلولی ١٩٨٠، هەر لەپاشگەزبوونەوەی سەدام حسێنی سەرۆکی ئەوکاتەی عێراق لەوبەڵێنانەی بەشای ئێرانی دابوو لەرێکەوتنامەی جەزائیری ١٩٧٥ بەوەی گەر شای ئێران دەستبەرداری یارمەتیدانی بزوتنەوەی چەکداری کورددبێ لەبەرامبەردا لەئاوەکانی (شط العرب)ی نێوان هەردوولا سنورەکانی فراوانتر بکات و نیوەی دەداتێ تادەگات بەمەسەلەی هەڕەشەو مەترسی ناردنەوەی دەرەوەی شۆڕشی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ ناوچەکانی دەرەوەو بەتایبەتیش عێراق، لەگەڵ دەستێوەردانی دەرەکی و دنەدانی عێراق لەلایەن هەندێ دەوڵەتی هەرێمی و نێودەوڵەتیەوە بەوەی پەلاماری رژێمی تازەی ئێران بدات و هەندێ هۆکاری تریش لەوانە کێشەکانی دیاریکردنی سنورە ئاوی و وشکانیەکان و بوونی شیعە مەزهەبێکی زۆر لەعێراق و...تاد[٤٤].

شەڕی عێراق و ئێران سەرباری ئەوەی درێژترین جەنگی سەدەی بیستەم بوو، لەماوەی هەشت ساڵی جەنگەکەدا پێنج قۆناغی بەخۆیەوە بینی بەم شێوەیە:

قۆناغی یەکەم/ لە ٤ هەتا ٢٢ی ئەیلولی ١٩٨٠ بەبۆردمانکردنی شارە سنورییەکانی عێراق لەلایەن ئێرانەوە وەکو خانەقین و زورباتیەو مەندەلی و نەفتخانە، پاشان وەڵامدانەوەی عێراق بەبۆردمانکردنی چەند شارێکی ئێران و داخستنی هاتوچۆی کەشتیوانی لەئاوەکانی شەتولعەرەبدا.

قۆناغی دووەم/ لە ٢٢ هەتا ٢٨ی ئەیلولی ١٩٨٠ بەهەوڵدانی عێراق بەلەباربردنی هێرشەکانی ئێران و دوورخستنەوەی گۆڕەپانی عێراق لەشەڕەکەو بچوکردنەوەی سەرکەوتنە ئاسمانیەکانی هێزەکانی ئێران.

[٤٣] سركوت شريف اسماعيل: العلاقات السياسية بين العراق والاتحاد السوفيتي (١٩٦٨- ١٩٩١) رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٥، ص١٣٠

[٤٤] Parvis Daneshvar: Revolution in Iran, Macmillan Press, London, 1995, P35

قۆناغی سێیەم/ لە ٢٨ی ئەیلولی ١٩٨٠ بۆ ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٨٢، بەپاشەکشەی هێزەکانی عێراق لەسنورە نێودەوڵەتیەکان و گۆڕینی بەرنامەی شەڕ لەهێرشبردنەوە بۆ بەرگری.

قۆناغی چوارەم/ لە ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٨٢ هەتا ٦ی شوباتی ١٩٨٦، پاشەکشەو تێکشکانی چڕی هێزەکانی عێراق و دانانی نەخشەو پیلانی کەوتنی رژێمەکەی سەدام حسێن لەلایەن ئێرانەوە.

قۆناغی پێنجەم و کۆتایی/ لەداگیرکردنی فاوەوە دەست پێدەکات لە١٠ی شوباتی ١٩٨٦ هەتا کۆتایی هاتن و وەستاندنی شەڕەکە لە٨ی ئابی ١٩٨٨ بەبڕیارێکی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی[٤٥].

بەم جۆرە دەبینین سالآنی ١٩٨٧- ١٩٨٨ کەساتی دانان و جێبەجێکردنی نەخشەو پیلانی لەناوبردنی گەلی کوردە لەپرۆسەکانی ئەنفالدا، ئەو ساتەیە کەرژێمی عێراق لەگەرمەی شەڕەکەدایە لەگەڵ رژێمی ئێرانی لەلایەك، لەلایەکی تریشەوە هەمەهەنگی توندی هێزە کوردییە بەرهەڵستکارەکانی عێراقە لەگەڵ هێزەکانی ئێران و پێکەوە هێرش و پەلاماردانیانە لەهێزەکانی عێراق.

سەبارەت بەهەڵوێستی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەرامبەر شەڕەکە سەرەتا هەڵوێستی عێراقی بەخۆپارێزی دەربڕی لەمەڕ کێشەکە، بەتایبەتی دوای ئەوەی رژێمی تازەی ئێران ئەمریکای (بەشەیتانی گەورە) وێناکرد، بەمانای ئەوەی ئەمریکا باشترین هاوپەیمانی خۆی لەدەستدا لەناوچەکە، کەسنورێکی زۆری هەبوو لەگەڵ یەکێتی سۆڤێتی نەیاری کلاسیکی (ئاشکرایە رژێمی شاهانشایی پێشووی ئێران دۆست و هاوپەیمانی نزیکی ئەمریکابوو)[٤٦]، باشترین وڵاتیش کەنزیکی ئێران بوو بێگومان عێراق بوو کەگرنگ بێ بۆ ئەمریکا[٤٧]. هەربۆیە (برینچیسکی) راوێژکاری ئاسایشی نیشتیمانی ئەمریکا هاوسۆزی عێراقی کردوو وتی: (هیچ جیاوازییەك نابینین لەنێوان بەرژەوەندییەکانی ئەمریکاو عێراق)[٤٨]، ئەمەش سەرەتای پاڵپشتی ئاشکرای ئەمریکیەکان بوو بۆ عێراق، دوای ئەوەی رژێمی تازەی ئێران پێچەوانەی دەسەڵاتی پێشوویان دژی بەرژەوەندی ئەمریکیەکان وەستانەوەو دیبلۆماتکارانی سەفارەتی ئەمریکاش لەئێران بەدیل گیران و بارودۆخەکەی ئێجگار دژواربوو. لەولاشەوە هەرچەندە پەیوەندییەکلانی نێوان هەردوو لایەنی ئێرانی و ئەمریکی تێکچووبوو کەچی ئەمریکیەکان هاوکاری کوردەکانی عێراقیان نەکرد[٤٩].

ساڵی ١٩٨١یش کاتێك رۆناڵد ریگان بووە سەرۆکی ئەمریکا دژایەتی خۆی بۆ سۆڤێت و ئێران دەربڕی و پاڵپشتی خۆی بۆ عێراق دووپاتکردەوە، هەرچەندە لەو ساڵەدا ریگان بەسەختی بریندارکراو یەکێك لەپزیشکەکانیشی کورد

---

٤٥ خليل الياس مراد: حرب الخليج وانعكاساتها على الامن القومي العربي، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٧، ص٢٣

٤٦ سركوت شريف اسماعيل، مصدر سابق، ص١٣٢- ١٣٣

٤٧ گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو

٤٨ سركوت شريف اسماعيل، مصدر سابق، ص١٣٥

٤٩ گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٩

بەناوی (نەجمەدین کریم) زۆریش داوای لێکرد هاوسۆزی کێشەی کوردبێ و یارمەتی کورد بدات، سەرباری ئەوەی وەك خۆی درکی بەکێشەی کورد کردبوو، بەڵام لەئاستی سیاسەتی دەوڵەتدا بێسوودبوو[٥٠].

ساڵی ١٩٨٢ پاش ئەوەی ئێران ناوچەکانی خۆی لەژێر دەستی هێزەکانی عێراق دەرهێنایەوەو هێزەکانی موعارەزەی عێراقیش سەرکەوتنی باشیان بەدەستهێنا، ئیدارەی ئەمریکا عێراقی لەلیستی تیرۆر دەرهێناو نەیاندەویست عێراق شکست بهێنێ و ئێران و کوردەکان سەربکەون، هەرچی کاتێکیش عێراق زیاتر توشی شکست بوایەتەوە ئەمریکیەکان زیاتر لێی نزیك دەبوونەوە[٥١]. تەنانەت لەبواری ئابوری و کشتوکاڵدا هاوکارییەکی زۆری عێراقی کرد بەپێدانی قەرزو کارئاسانیکردنی بانکەکان بۆ پێدانی قەرز بەعێراق، سەرباری پێدانی زانیاری سیخوڕی بەعێراق بەشێوەیەکی نهێنی تا عێراق بتوانێ بەباشی سودیان لێ ببینێ[٥٢].

لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٩٨٣ مانگە دەستکردەکانی ئەمریکا چاودێری جموجوڵەکانی هێزی ئێرانیەکانیان کردو بڕیاریشیاندا بەپێدانی ئەم زانیارییانە بەعێراق و (دۆناڵد رامسفێڵد)ی نێردەی سەرۆکی ئەمریکا سەردانی عێراقی کرد و دڵنیایی دایە سەدام حسێنی سەرۆکی عێراق کەئەمریکیەکان لەم شەڕەدا هاوکاری عێراق دەکات. لەساڵی ١٩٨٤ سعودیەکانیش بەرەزامەندی ئەمریکیەکان خۆیان ٤ فڕۆکەی ئەمریکیان لەجۆری (اواکس) پێشکەشی عێراقیەکان کرد وەکو هاوکاری لەشەڕەکەدا، لەهەمان ساڵیشدا عێراقیەکان پێنج ملیار دۆلاریان لەئەمریکیەکان قەرزکرد، وەئەمریکیەکان هانی فەرەنسیەکانیاندا فڕۆکەی (میراج)ی پێشکەتوو رەوانەی عێراق بکەن، هەروەها داوایان لەئیسپانیەکانیش کرد چەك و کەرەستەی سەربازی بەعێراق بفرۆشن بەمەش ئەمریکیەکان هێندەیتر پاڵپشتی خۆیان بۆ سەدام حسێنی سەرۆك کۆمار دووپاتکردەوە تا لەکەوتن بیپارێزن[٥٣].

گەرچی ناوەناوە بەهۆی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ و هەندێ رەفتاری خراپی هێزەکانی عێراق بەرامبەر بەکوردەکانی وڵاتەکەی خۆی پەیوەندییەکانیان کەمێ ساردی تێدەکەوت، بەڵام هیچ کاتێك ئەمریکا لەهاوکاری و پاڵپشتی هێزەکانی عێراق نەوەستاو لەولاشەوە بەرێژەیەکی بچوکیش بێ یارمەتی هێزە چەکدارە کوردەکانی نەداوە، ئەوەبوو ساڵی ١٩٨٥ دوای ئەوەی جارێکیتر رۆناڵد ریگان بەسەرۆك هەڵبژێردرایەوە دووبارە پەیوەندییە دیبلۆماسیەکانیان دەستی پێکردەوەو ئەمریکیەکان (٤٥) هێلیکۆپتەری گوێزەرەوەی سەربازییان بەعێراق فرۆشت[٥٤].

ئەمریکیەکان ساڵی ١٩٨٦ هەڵوێستێکی سەیری پێچەوانەی ساڵانی پێشوویان نواند، ئەویش ناردنی چەکی پێشکەوتووبوو بەئێران لەبەرامبەر ئازادکردنی ئەو دیبلۆماتکارە ئەمریکیەکانەی ساڵی ١٩٨٣ لەلایەن هێزەکانی نزیك

---

[٥٠] هەمان سەرچاوە، ل١٠٣- ١٠٤

[٥١] Peter W. Galbraith: The End of Iraq, Pocket Books, ACBS Company, London, 2007, P19

[٥٢] جيف سيمونز: عراق مستقبل، السياسة الامريكية في اعادة تشكيل الشرق الاوسط، ترجمة سعيد العظم، دار الساقي، بيروت، ص٢١٠

[٥٣] شكيب عقراوي: صدام نهوضاً ونكوساً، قصة صدام حسين التكريتي من المهد الى اللحد، مطبعة حاجي هاشم، اربيل، ٢٠٠٩، ص١٧٤

[٥٤] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣١

ئێرانەوە لەلوبنان بەدیلگیرابوون، ئەمەش لەلایەك کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر شەڕەکەو ئێرانیەکان سەرکەوتنی گەورەیان بەدەستهێنا لەلایەکی تریشەوە رژێمی عێراقی تووڕەکردو وایکرد لەسۆڤێتی نەیاری نزیکتر بێتەوە[55]. لەولاشەوە نرخی نەوت زۆر دابەزی بوو کاریگەری هەردوو دەوڵەت بەتایبەتیش عێراق لەگۆڕەپانی نێودەوڵەتیدا لاوازببوو ئەمریکیەکان زیاتر هانی سعودییەکانیان دەدا تانەوتی زیاتر بخەنە بازاڕەوەو نرخەکەی زیاتر دابەزێ و ئابوری سۆڤێت تەواو هەرەس بهێنێ، چونکە سۆڤێت وڵاتێکی گەورەی بەرهەمێنی نەوتەو بەشێکی گەورەی ئابوری وڵاتەکەی لەسەر داهاتی نەوتبوو[٥٦].

هاوکات لەگەڵ نزیکبوونەوەی ئەمریکا لەئێران، سەباری ئەوەی هێزە کوردییەکان دۆست و نزیکی ئێران بوون، بەڵام هیچ کاریگەری نەبوو لەسەر گۆڕینی هەڵوێستی ئەمریکا بەرامبەریان و سیاسەتی ئەمریکا هەروەکو پێشوو مایەوە، چونکە لەبنەڕەتدا ئەم نزیکبوونەوەیەی ئەمریکا لەئێران تەنیا لەپێناوی ئازادکردنی بارمتەکانیدابوو[٥٧]. لەکۆتایی ساڵی ١٩٨٦یشدا یەکێك لەراپۆرتەکانی دەزگای هەواڵگری ئەمریکا بەئاشکرا جەختیان لەسەر ئەوە کردبوەوە کەعێراق چەکی کیمیاوی بەکاردێنێ و بەهۆی کەمی تێچوونیشیەوە مەحاڵە وازی لێبێنێ، وە دیبلۆماتکارانی ئەمریکا ئاگاداری ئەوەش بوون کەحکومەت خەریکی چ سزایەکی قورسە بەرامبەر بەکوردەکان و بەجۆرێك (ویلیام ئیگلتن)ی دیبلۆماتکاری شارەزای کاروباری کوردستان پێشبینی لەناوبردنی رەگەزو فەرهەنگی کوردی کردبوو لەلایەن رژێمی عێراقەوە گەر کارەکە بەم شێوەیە بەردەوامبێ[٥٨].

مەسەلەی بارمتەکان و نەبوونی متمانەو یەکنەگرتنەوەی ستراتیژی ئەمریکا هاوتەریب بەبەرژەوەندییەکانی ئێران وایکرد جارێکیتر ئەمریکا بابداتەوە بەلای عێراقداو دەست بکاتەوە بەنزیك بوونەوە لێی و یارمەتیدانەوەی، ژمارەیەك دیبلۆماتکاری ئەمریکا بەشێوەی راپۆرت و داواکاریش داوایان لەکاربەدەستانی باڵای وڵاتەکەیان کردبوو بگەڕێتەوە بەلای عێراقدا و پەیوەندییەکانیان بنیات بنێتەوە، هەرئەمەش بووە هۆکاری دەستپێکردنەوەی پەیوەندییەکانیان و ئەمریکا چاو دابخا لەئاست بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی رژێمی عێراق بەرامبەر ئێران و کوردو دۆزی کوردیش سەرباری دەیان راپۆرت و پێشێلکاری گەورەی مافی مرۆڤ پشتگوێی بخاو بیکات بەقوربانی بەرژەوەندییەکانی لەگەڵ عێراق[٥٩].

---

55 Peter W. Galbraith, Ibid, p23

٥٦ شکیب عقراوی، مصدر سابق، ص١٧٣-١٧٤

٥٧ عەلی تەتەر نێروەی (دکتۆر): بزاڤی رزگاریخوازی نەتەوەی کورد لەکوردستانی عێراق لەساڵەکانی جەنگی عێراق و ئێران دا (١٩٨٠-١٩٨٨)، چاپخا حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٤٠١

٥٨ جاناتان راندل: بەم هەموو تاوانەوە لێبوردنی چی؟ وەرگێرانی سەلاح ئاشتی، مەکتەبی ناوەندی راگەیاندن، ٢٠٠٣، ل٣٢١

٥٩ Joost R. Hiltermann, A Poisonous Affair, American, Iraq and the gassing of Halabja, Library of Congress Publication, U.S.A, P78

بەهاتنی ساڵی ١٩٨٧ بەڕێوەبەرایەتی ڕۆناڵد ریگانی سەرۆك بۆ ئەوەی ئەو پشێویە سیاسیەی کەئیدارەکەی بەلایەنگری ئێران لەقەڵەم دەدرا بشارێتەوەو نەیهێڵێ، ئەمریکا بەردەوام بوو بەداگرتنی هاوسەنگی خۆی بەلای عێراقداو زیاتر لێی نزیك بووەوە، لەبەرامبەریشدا هیچ کاردانەوەیەکی ئاشکرای حکومەتی ئەمریکا نەبوو بەرامبەر بەکورد لەو هێرش و شاڵاوانەی حکومەتی عێراقی دژی کورد دەیانکات[٦٠]. لەهەمانکاتدا سەدام حسێن لە ١٩٨٧ عەلی حەسەن مەجیدی ئامۆزای وەك لێپرسراوی لقی باکوری حیزبی بەعس دامەزراندو رایگەیاند پێویستە بڕیارەکانی هاوڕێ عەلی یەکلاکەرەوەبن بۆهەموو دەزگاکان، جا چ سیڤل بن یا سەربازی و کێشەی کورد چارەسەربکات و یاخیبوەکان سەرببڕێت، کەلەم کاتەدا دەسەڵاتەکانی حکومەت تەنیا لەشارو شارۆچەکەکاندا مابوو بەشێکی زۆری لادێ کوردنیشینەکانی لەدەستدابوو وەدەیویست دەسەڵاتیان بۆ بگەڕێنێتەوە[٦١].

دوای دەست بەکاربوونی عەلی حەسەن مەجید فەرمانیکرد بەهاوکاری سوپاو جاشە کوردەکان دەست بکرێ بەهێرشی سەربازی بەچەکی قورس و بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی بۆ سەر گوندو شارۆچکەو قەزا کوردنیشینەکان، فەرمانیشکرد کەسەرجەم گوندەکان بڕوخێنرێن یا بەناوچەی قەدەغەکراو دابنرێن و ئەو کوردانەشی لەناوچەکانی خۆیان مابونەوە کەوتبوونە بەرهێرشی توندی هێزەکانی عێراق و لەژیانێکی سەختی توندابوون، هەروەها عەلی حەسەن ئامانجیشی لەناوبردنی سەرکردایەتی سیاسی کوردبوو بەتایبەتی ئەوانەی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، دوای ئەوەشی نەیتوانی بەهێرشی سەربازی و ئاسمانی ئەو ئامانجەی بێنێتەدی دەستی بەبەکارهێنانی چەکی کیمیاوی کرد[٦٢]، ئەمەش لەکاتێکدابوو ئەمریکیەکان زۆرنەبوو پەیماننامەی بەکارنەهێنانی چەکی قەدەغەکراویان واژۆکردبوو.

سەرباری ئەوەی ئەمریکا سیاسەتێکی دووفاقی بەکاردەهێنا هەندێجار وەك بێلایەن خۆی نیشاندەدا، کەچی ساڵی ١٩٨٧ لەگرتنەوەی فاودا لەلایەن عێراقەوە وەزیری بەرگرییەکەی (کاسپەر واینبیرگەر) خۆی بڕیاری بۆردومانکردنی کەشتی نەوتی ئێرانی دەرکرد لەئاوەکانی کەنداودا، هەروەها (ریك فرانکۆنا)ی سەربەدەزگای هەواڵگری بەرگری ئەمریکا خۆی ئاماژەی بەوەکردووە چەندینجار سەردانی بەرەکانی شەڕی کردووەو چاودێری کردوون، هەروەك رۆژنامەی نیۆرك تایمزی ئەمریکیش ئاماژەی بەرۆڵی فرانکۆنا کردووە لەدانانی پلانی تاکتیکی شەڕ بەبۆمبارانکردنی هێزی ئاسمانی و بەکارهێنانی چەکی کیماوی و بەتەواویش لەرێگای مانگە دەستکردەکان و هەواڵگری خۆیانەوە ئاگاداری دۆخی کوردو مەینەتیەکانی بوون بێ ئەوەی هیچ بکەن بەرامبەر عێراق[٦٣].

لەمانگی نیسانی ١٩٨٧ رژێمی عێراق چەکی کیمیاوی بەکارهێنا دژی بارەگاکانی سەرکردایەتی پارتی لەبادینان و یەکێتی لەسەرگەڵوو، وەلەمانگی مایسیشدا بەکاری هێنایەوە لەگوندەکانی شێخ وەسانان و بالیسان، کاربەدەستانی ئەمریکا هەرچەندە ئاگاداری وردو درشتی رەوشەکە بوون و چەندین راپۆرتیان پێگەیشت لەسەر بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی، بەڵام باڵیۆزەکەیان لەبەغدا رایگەیاندووە عەلی حەسەن مەجید بەم زووانە شاڵاوو هێرشەکانی کۆتایی

---

[٦٠] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٨

[٦١] سەرکەوت شەریف: ئەنفال لەدیدی رۆژئاواییەکانەوە، گۆڤاری (عەرعەر)، ژمارە (٤)، ساڵی چوارەم، ٢٠٠٩، ل١٧٢- ١٧٣

[٦٢] Joost R. Hiltermann, Ibid, P93-94

[٦٣] یوسف دزەیی: ئەنفال کارەسات، ئەنجام و رەهەندەکانی، چاپخانەی موکریان، هەولێر، ٢٠٠١، ل٣٩

پێدێنێ و ڕەوشەکە ئاسایی دەکاتەوە، ئەمەش وای لەئیدارەی ئەمریکا کرد وەك چۆن بەرامبەر بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژی ئێران بێدەنگبوون بەرامبەر کوردیش بێدەنگ بێ، سەرباری پێدانی زانیاری هەوالگری سەربازی بەعێراق، ئەمریکا کۆمەڵێك ئامێری کیمیاوی و بایلۆژی و ناوەکی و سیستەمی موشەکی بۆ عێراق ڕەوانەکردبوو، ئەم کەل و پەلانە لەپیشەسازی دروستکردنی چەکی کیمیاویدا بەکاردەهێنران و لەمیانەی جەنگەکەدا یارمەتی و قەرزەکانی ئەمریکا بۆ عێراق ملیارەها دۆلاری تێپەڕکردبوو، وەئەمریکا ئەوەشی دەزانی ئەو بۆمبە کیمیاوییانە لەلایەن ڕۆژئاواوە بۆ عێراق دابیندەکرێ و دژی کوردیش بەکاردەهێنرێ[٦٤] ، بەڵام بەرژەوەندیی تایبەتی و دەسکەوتی ئابوری و گرنگی جیوپۆلیتیکی عێراق وایکرد بێدەنگ بێ و نیگەرانە مرۆییەکان بشارێتەوەو عێراق دەربکات لەجاڕنامەی قەدەغەکردنی چەکی کیمیاوی کاتازە جاڕیدرابوو[٦٥]. بەمەش عێراق بووە یەکەم دەوڵەت چەکی کیمیاوی دژی خەڵکەکەی خۆی بەکاربێنێ و عەلی حەسەن مەجیدیش لەوە تێگەیشتبوو ئەمریکا بەرامبەر کارەکانی بێدەنگ دەبێ، بۆیە بەردەوام بوو لەهێرش و پەلامارەکانی بۆسەر کورد[٦٦].

لەم کاتەدا ڕووداوێکی خوێناوی بەسەر ئەمریکیەکاندا هات لەلایەن عێراقەوە ئەویش لێدانی کەشتی (USS Stark)بوو لەلایەن فڕۆکە جەنگیەکانی عێراقەوە لەئاوەکانی کەنداودا کەبەهۆیەوە (٣٧) سەربازی ئەمریکی کوژران، دەستبەجێ عێراق بەیاننامەیەکی دەرکردو داوای لێبوردنی کرد، خودی سەدام حسێنیش نامەیەکی ئاراستەی ریگانی سەرۆك کردو داوای لێبوردنی لێکردو ئەویش لێبوردنەکەی قبوڵکرد[٦٧].

پاش ئەوەی حکومەتی عێراقی دڵنیابوو لەبێدەنگی ئەمریکاو وڵاتانی تری جیهان لەئاستی ئەو تاوان پێشێلکاریانەی ئەنجامیداوە بەرامبەر بەکورد، لە٢٢ی شوباتی ١٩٨٨ دەستیکرد بەدەست پێکردنی شاڵاوێکی زەمینی و ئاسمانی چڕ لەژێر ناوی (ئەنفال)دا بۆ گرتن و ڕاگواستن و سوتاندن و تاڵانکردنی ناوچەکانی کوردستان بەتایبەتیش دێهاتەکان کەپەناگەو شوێنی مانەوەو حەسانەوەو جێگا نفوزو دەسەڵاتی چەکدارانی کوردبوو وەك کاردانەوەیەك دژی چالاکیەکانی هێزەکانی پێشمەرگە، ئەم پرۆسەیە کەهەشت قۆناغ بوو لەشوبات دەستی پێکردو لەئەیلولی هەمان ساڵدا کۆتایی پێهات کەزۆربەی هەرەزۆری ناوچەکانی کوردستانی گرتەوە، تەنانەت لە١٦ی ئازاری ١٩٨٨ چەکی کیمیاوی قەدەغەکراوی بەکارهێنا لەهەڵەبجە کەبۆهۆیەوە نزیکەی پێنج هەزار کەس مردن و شارەکە وێرانبوو، سەرەنجام لەم پرۆسە تاوانکارییەی عێراق نزیکەی ١٨٢ی هەزار مرۆڤی کورد تیاچوون و ٤٥٠ گوندو دەیان شارۆچکە خاپورکران و ملیارەها دۆلاریش زیانی ئابوری هەبوو[٦٨].

ئەمریکا لەبری سەرکۆنەو ئیدانەکردن و سزادانی ڕژێمی عێراق بۆ ئەم تاوانە دژە مرۆڤایەتیانەی ئەنجامیداوە کەهەمووی بەبەڵگەوە لابوو کەچی هێشتا نیگەرانی ئەوەبوو بەهۆی ئەم شاڵاوانەوە دەکرێتە سەر ناوچە کوردییەکان

---

[٦٤] عادل سدیق عەلی: کۆمەڵکوژی کورد لەجەنگی عێراق- ئێراندا، چاپخانەی ڕێنوین، سلێمانی، ٢٠١٠، ل٢١- ٢٢

[٦٥] سەرکەوت، شەریف، ئەنفال لەدیدی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٤

[٦٦] سەمانسا پاوەر: ئەمریکاو ئەنفال، وەرگێرانی بەختیار کەریم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل٣٩-٤٠

[٦٧] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، لا١٤٠

[٦٨] عەلی تەتەر نێروەی (دکتۆر)، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٨٥

بەشێکی زۆری هێزەکانی عێراق لەبەرەکانی پێشەوەی جەنگ کشاونەتەوەو ئەمەش کاریگەری خراپی دەبێ لەسەر بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا، وەئەوەشیان دەوت زارەوەی ئەنفال شتێکی تازەیەو هیچی لەبارەوە نازانن[69].

لەهەوڵێکی سەرکردایەتی کوردیشدا (جەلال تاڵەبانی) سکرتێری گشتی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان لەمانگی نیسانی ١٩٨٨ لەگەرمەی پرۆسەکانی ئەنفالدا سەردانی ئەمریکای کردو لەگەڵ خۆیشیدا کتێبێکی برد کەزیاتر ٣ هەزار ناوی گوندی کاولکراوی کوردستانی تێدابوو، تاڵەبانی نوسخەیەك لەکتێبەکەیدا بە(پیتەر گالبرێس)ی ئەندامی کۆمیتەی دەرەوەی ئەنجومەنی پیران و نوسخەیەك بۆ (ریتشارد شیفتەر)ی بریکاری وەزیری دەرەوە بۆ مافەکانی مرۆڤ و نوسخەیەکیش بۆ (لاری پۆپ)ی بەرێوەبەری کاروباری باکوری کەنداوو رۆژهەڵاتی نزیك لەوەزارەتی دەرەوە، بەڵام حکومەتی ئەمریکا ئامادەنەبوو لەئاستی باڵا پێشوازی لێ بکات و بەنهێنی لەژێرزەمینی باڵاخانەکە هەندێ وتوێژی لەگەڵکرا لەترسی ئەوەی حکومەتی عێراق پێی بزانێ و کاریگەری لەپەیوەندییەکانیان بکات، ئەمەش دەرخەری ئەو راستیەبوو کەلای ئەمریکا بەرژەوەندییەکان گرنگتربوون وەك لەمەسەلەی مافەکانی مرۆڤ و وەستانەوە دژی جینۆسایدو تاوان و پێشێلکاری ڤێزەون[70].

بەپێچەوانەی رای ئیدارەکەی ریگان ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژی کورد لەهەڵەبجە ئیدانەکرد[71]، بەڵام بەهۆی ململانێی نێوان کۆنگرێس و حکومەتەوە وردە وردە هەردوولایان لەم پرسە ساردبونەوەو هیچ هەڵوێستێکی توندیان نەنواند[72]. ئەمریکیەکان چەند پاساوێکیان هەبوو بەرامبەر ئەو هەڵوێستە نەرمەی لەمەڕ چەکی کیمیاوی رژێمی عێراق نواندیان و وایان نیشاندەدا ئەو بەکارهێنانە دوادەرفەت بوو بۆ هێزەکانی عێراق بۆ ئەوەی لەو شکستە رزگاریان بێ بەرامبەر ئێران و هێزە کوردییەکان توشیان هاتووەو وەکو بەرگریکردنێك وابووە دژی شاڵاوەکانی هێزە ئێرانیەکان و زۆریش باوەڕیان بەو هەواڵە نەدەکرد لەلایەن ئێرانیەکانەوە لەسەر هەڵەبجە بڵاودەکرانەوە چونکە رقی زۆریان لێیانبوو وەپەیوەندییەکانیشان تەواو تێکچوبوو، هەرچەندە لەسەرەتادا وتەبێژی کۆشکی سپیش پشتراستی ئەو تاوانەی کردبووەوە[73].

دوای ئەوەشی ئەمریکا بەتەواوی بۆی یەکلابووەوە عێراق چەکی کیمیاوی بەکارهێناوە، بەڵام هێشتا بەردەوام بوو لەهاوکارییەکانی بۆ رژێمی عێراق و بەدابینکردنی کەرەستەی کشتوکاڵی و پاڵپشتی و کۆمەکی سەربازی و پێدانی زانیاری گرنگ لەبەرەکانی جەنگ، تەنانەت رۆڵێکی گەورەشی هەبوو لەسەرکەوتنەکانی عێراق لەساڵی ١٩٨٨و گرتنەوەی

---

[69] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٤

[70] سەمانسا پاوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل٦١

[71] عەلی تەتەر نێروەی (دکتۆر)، سەرچاوەی پێشوو، ل٥١٨

[72] عادل سدیق عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٠- ١٣١

[73] سەمانسا پاوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٧- ٢٨

فاوو سوپای ئێرانیش بەشێوەیەك ماندووببوو دواجار رازی بوو بەبریاری ٥٩٨ی ئەنجومەنی ئاسایش و هەردولایان ئاگربەستیان راگەیاندن و لە٢٠ی ئابی هەمان ساڵدا شەڕەکە کۆتایی هات[٧٤].

بەکۆتایی هاتنی جەنگی عێراقی- ئێرانی ئەمریکا توانی سەرکەوتنێکی گەورە بەسەر سۆڤێتدا بەدەستبهێنێت ئەویش بەزیادکردنی نفوزی لەعێراقدا کەلەپێشووتردا وێنەی نەبووە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سیاسەتی ئەمریکا بەرامبەر بەعێراق بەپلەی یەکەم کەهاوکارییەکی گەورەی سەربازی و هەوالگری عێراقی کردو هۆکارێکی گرنگ بوو لەسەرکەوتن و نەکەوتنی رژێمی عێراق بەرامبەر ئێران[٧٥].

لەکۆتاییدا دەتوانین ئەوە بلێین شۆڕشی گەلانی ئێرانی ساڵی ١٩٧٩ و تێکچونی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەمریکاو ئەلتەرناتیڤی عێراق بۆ ئەمریکا لەبری ئێران و بەرژەوەندییە سیاسی و سەربازییەکانی ئەمریکا لەعێراقدا لەلایەك و نەبوونی کاریگەری کورد لەسەر ئیدارەی ئەمریکاو نزیك بوونەوە لەئێرانی نەیاری ئەمریکا، پێکەوە دۆخێکیان دروستکرد بۆ رژێمی عێراقی ئەو هەموو تاوان و کوشت و وێرانکارییانە بەسەر کوردا بهێنێ لەسایەی بێدەنگی ئەمریکای جەمسەری رۆژئاوا دنیاشەوە.

دەرئەنجام

لەکۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتین بەچەند ئەنجامیك بەم شێوەیە:

١- چەمکی ئەنفال چەمکێکی کۆنەو پێش سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلام پەیدابووەو پەیوەستە بەدابونەریتی خێڵەکانی دوورگەی عەرەبی.

٢- زارەوەی ئەنفال کەبەمانای دەسکەوت دێ، هەم لەکۆنداو هەمیش لەئایینی ئیسلامدا بۆ دەسکەوتی شەڕەکان بەکارهاتووەو ئایینی ئیسلامیش مەرجداری کردووە.

٣- رژێمی عێراق ئەم چەمکەی لەسورەتێکی قورئان وەرگرت بۆ رەوایەتیدان بەپرۆسەکانی ئەنفال.

٤- ئامانجی هێرشەکانی دەوڵەتی عێراق و پرۆسەکانی ئەنفال بەدرێژایی مێژووی دروستبوونی دەوڵەتەکە بۆسەر کورد بۆ لەناوبردن و سڕینەوەی رەگەزی کوردو مێژوو و کلتورو ناسنامەکەی بووە.

٥- پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراق زۆر کۆن نین و زۆریش تازەنین، بگرە لەگەڵ دروست بوونی دەوڵەتی عێراقی نوێ هەڵبەزو دابەزی زۆری بەخۆیەوە بینیوەو جێگر نەبووە.

٦- بەهەمان شێوەی عێراق پەیوەندییەکانی ئەمریکاو کوردیش ناگەڕێتەوە بۆ کۆن و هاوتەریبە لەگەڵ هاتن و گرنگیدانی ئەمریکا بەناوچەکە.

---

[٧٤] گۆران ئیبراهیم سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٦

[٧٥] Ismael Al-Khafaji: The Parasitic Base of the Baathist in Saddam s Iraq, Revolution or Reaction Zed Book, London, 1990, P89

٧- سەرهەڵدانی شۆڕشی کۆماری ئیسلامی ئێران و تێکچوونی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ئەمریکا هۆکارێکی گرنگ بوو بۆ نزیکبوونەوەی ئەمریکا لەعێراق.

٨- شەڕی هەشت ساڵەی عێراق و ئێران هۆکارێکی گرنگ بوو بۆ جێبەجێکردنی پرۆسەکانی ئەنفال و بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن رژێمی عێراقەوە، چونکە پرۆسەکانی ئەنفال درێژکراوەی ئەو شەڕەبوو.

٩- ئەمریکیەکان رۆڵێکی گەورەیان بینی لەیارمەتیدانی حکومەتی عێراقی لەدژی ئێران و پرۆسەکانی ئەنفالدا.

١٠- کوردو بزوتنەوە چەکدارییەکەی نەیانتوانی کاریگەری دروست بکەن لەسەر ئەمریکا بۆ ئەوەی یارمەتی رژێمی بەعس نەدەن لەسەرکوتکردنی کورد.

١١- ئەمریکیەکان لەبەر پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ عێراق چاویان نوقان لەئاست ئەو تاوانانەی رژێمی عێراق بەرامبەر بەکورد ئەنجامیدا، سەرباری ئەوەی چەکی کیمیاویش بەکارهات.

١٢- دەوڵەتی عێراق توانی سوود لەبێدەنگی حکومەتی ئەمریکا وەربگرێ و چەکی کیمیاوی لەیەککاتدا دژی ئێران و میللەتەکەشی بەکاربێنێ.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم- القرآن الكريم: سورة الآنفال، اية (١)

دووەم- سەرچاوەکان بەزمانی کوردی

١- جاسم تۆفیق خۆشناو: مەسەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠١.

٢- جاناتان راندل: بەم هەموو تاوانەوە لێبوردنی چی؟ وەرگێرانی سەلاح ئاشتی، مەکتەبی ناوەندی راگەیاندن، ٢٠٠٣.

٣- دانا ئادەمز شمیدت: سەفەرێك بۆنێو پیاوە ئازاکانی کوردستان، وەرگێرانی ئەبوبکر ساڵح ئیسماعیل، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٨.

٤- دەیڤد مەکداول: مێژووی هاوچەرخی کورد، وەرگێرانی ئەبوبەکر خۆشناو، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.

٥- زیاد عەبدولرەحمان: تونی مەرگ، هێرشەکانی ئەنفال لەبەڵگەنامەکانی رژێمی بەعس دا، چ٢، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٦- سەعید ئیسماعیل حسێن: ئەنفالی گوندی فەقێ مستەفا، لێکۆلێنەوەیەکی دیمۆگرافی- ئەنترۆپۆلۆژجی- دیکۆمێنتارییە، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١٨.

٧- سەمانسا پاوەر: ئەمریکاو ئەنفال، وەرگێرانی بەختیار کەریم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٨- گۆران ئیبراهیم سالح: دۆزی کورد لەبازنەی پەیوەندییەکانی ئەمریکاو عێراقدا ، ئازاری ١٩٧٥/ کانونی دووەمی ١٩٨٩، توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسیە، ماستەرنامەی بلاوکراوە، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٠.

٩- عادل سدیق عەلی: کۆمەڵکوژی کورد لەجەنگی عێراق- ئێراندا، چاپخانەی ڕێنوین، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٠- عەلی تەتەر نێروەی (دکتۆر): بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لەکوردستانی عێراق لەساڵەکانی جەنگی عێراق و ئێران دا (١٩٨٠- ١٩٨٨)، چاپخا حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.

١١- کریس کۆچێرا: کورد لەسەدەی نۆزدەو بیست دا، وەرگێرانی حەمە کەریم عارف، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤.

١٢- لوقمان مەحۆ: دۆزی کورد لەسیاسەتی دەرەوەی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا، وەرگێرانی عەبدولکریم عوزیری، بەشی یەکەم، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٩.

١٣- ن. لازاریف: مێژووی کوردستان، وەرگێرانی وشیار عەبدوڵلا سەنگاوی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٤- نازناز محمد عەبدولقادر: سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لەعێراقدا ١٩٦١- ١٩٧٥، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٥- واحد عومەر محێدین: دانوستانەکانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کوردو حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١- ١٩٦٨)، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.

١٦- یوسف دزەیی: ئەنفال کارەسات، ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چاپخانەی موکریان، هەولێر، ٢٠٠١.

سێیەم- سەرچاوەکان بەزمانی عەرەبی

١- الامم المتحدة، منظمة حقوق الانسان/ فرع شرق الاوسط: جريمة العراق في الابادة الجماعية، حملة الانفال ضد الكرد، جمال ميرزا عزيز، مبعة الزراعة والراي، السليمانية، ٢٠٠٣.

٢- تشارلز تريب: صفحات من تاريخ العراق، بحث مؤثق في تاريخ العراق المعاصر منذ نشوء الدولة الحديثة حتى اواسط ٢٠٠٢، ترجمة زينة جابر ادريس، الدار العربية للعلوم، بيروت، ٢٠٠٦.

٣- جيف سيمونز: عراق مستقبل، السياسة الامريكية في اعادة تشكيل الشرق الاوسط، ترجمة سعيد العظم، دار الساقي، بيروت.

٤- حنا بطاطو: العراق، كتاب الثالث، ترجمة عفيف الرزاز، مؤسسة الابعاث العربية، بيروت، ١٩٩٢.

٥- خليل الياس مراد: حرب الخليج وانعكاساتها على الامن القومي العربي، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٧.

٦- سركوت شريف اسماعيل: العلاقات السياسية بين العراق والاتحاد السوفيتي (١٩٦٨- ١٩٩١) رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٥.

٧- سنان صادق الزيدي: سياسة الولايات المتحدة الامريكية تجاه العراق، رسالة ماجستير غير منشورة، كيلة التربية، ابن رشد، بغداد، العراق، ٢٠٠٥.

٨- شكيب عقراوي: صدام نهوضاً ونكوساً، قصة صدام حسين التكريتي من المهد الى اللحد، مطبعة حاجي هاشم، اربيل، ٢٠٠٩.

٩- شورش حاجي رسول: الآنفال الكورد ودولة العراق، ترجمة مديرية الترجمة/ وزارة الثقافة، ط٢، حكومة اقليم كردستان، وزارة الثقافة، دار النشر، السليمانية، ٢٠٠٥.

١٠- صباح محي الدين أمين: النزوح الكردي في العراق ١٩٧٥- ١٩٩١، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٥.

١١- عبدالرزاق الحسني: تاريخ العراق السياسي الحديث، ج١، ط ٧، الرافدين للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠٨.

١٢- عبدالرزاق الحسني: تاريخ الوزارات العراقية، ج٩، دار الشئون الثقافة العامة، بغداد، ١٩٨٨.

١٣- عبدالمجيد كامل التكريتي: الملك فيصل الاول ودوره في تأسيس الدولة العراقية الحديثة ١٩٢١- ١٩٣٣، دار الشئون الثقافة العامة، بغداد، ١٩٩١.

١٤- مجيد الخدوري: العراق الجمهوري، مطبعة امير، قم، ايران، ١٤١٨ هجري.

١٥- منذر الموصلي: الحياة السياسية والحزبية في كردستان، رياض الريس للكتب والنشر، لندن، ١٩٩١.

چوارەم- سەرچاوەکان بەزمانی ئینگلیزی

1- Amin Saikal: The Rise and fall of the Shah, New jersey, 1987.

2- Ismael Al-Khafaji: The Parasitic Base of the Baathist in Saddam s Iraq, Revolution or Reaction Zed Book, London, 1990.

3- Joost R.Hiltermann: The 1988 Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan, Online: Stable URL, Encyclopedia, of Mass Violence, February, 2008.

4- Paul Finkelman & Peter Wallenstein: The Encyclopedia of America History, CQ Press, Washington D.C, 2001.

5- Parvis Daneshvar: Revolution in Iran, Macmillan Press, London, 1995>

6- Peter W. Galbraith: The End of Iraq, Pocket Books, ACBS Company, London, 2007.

پێنجەم- گۆڤارەکان

١- خەبات عەبدوڵا: ئەنفال وەك كايەكی سۆسیۆلۆژی، گۆڤاری (ئەنفالناسی)، ژمارە (٤)، ٢٠٢١.

٢- سەرکەوت شەریف ئیسماعیل: ئەنفال، گۆڤاری ساڵنامەی (چواردەی چوار)، ژمارە (٣)، نیسانی ٢٠٠٥.

٣- سەرکەوت شەریف: ئەنفال لەدیدی رۆژئاواییەکانەوە، گۆڤاری (عەرعەر)، ژمارە (٤)، ساڵی چوارەم، ٢٠٠٩.

٤- سەروەر عبدالرحمن عمر (دکتۆر)، گۆران ابراهیم سالح، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو گۆڕانکارییەکانی عێراق و کوردستان (١٤ی تەموزی ١٩٥٨/ شوباتی ١٩٦٣)، گۆڤاری (ئەکادیمیانی کوردستان)، ژمارە (١)، کانونی یەکەمی ٢٠١٤.
٥- هێرش مەغدید ئەحمەد، رزگار ئەنوەر خزر: شالاوی ئەنفال لەکوردستان ساڵی ١٩٨٨، گۆڤاری (جینۆساید)، ژمارە (٣)، ٢٠١٧.